№ 77 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 6 ԱՊՐԻԼԻ

ԹԻՖԼԻՍՑՈՑ ՀԱՄԱՐ
Տարեկան . . . . 10 ռուբ.
Կէս տարին . . . . 6 ռուբ.
Ամսական . . . . 1 ռուբ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՄԱՐ
Տարեկան . . . . 12 ռուբ.
Կէս տարին . . . . 7 ռուբ.

Բաժանորդագրութիւնը ընդունւում է իւրաքանչիւր ամսի սկզբից, և պիտի վերջանայ անպատճառ յետագայ որևէ ամսի վերջին։

Ապրիլի մէկից մինչև տարւայ վերջը արժէ 9 ռուբլի։

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐ. և ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹ. ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՒՈՒՄ

Հասցէ փոխելու համար պէտք է ուղարկել 20 ԿՈՊԷԿ (կարելի է և դրոշմաներով) և հին հասցէն, առանց որի դիմումները կը մնան ԱՆՀԵՏԵՒԱՆՔ։

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ 1916 ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀՈՐԻԶՈՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ

ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 6 ԱՊՐԻԼԻ № 77

ԱՌԱՆՁԻՆ №-Ը ԱՄԵՆ ՏԵՂ 6 ԿՈՊ.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԸՆԴՈՒՆՒՈՒՄ ԵՆ ԱՄԵՆ ԼԵԶՈՒՈՎ. 1-ին երեսի վրայ տողը (պետիտ) 10 կոպ., Կովկասից դուրս 20 կոպ., 4-րդ երես 5 կոպ., Կովկասից դուրս 10 կոպ.։

ԱՆԱՌԻԿ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՉԵՆ ԸՆԴՈՒՆՒՈՒՄ

Խմբագրութիւնը բաց է 9—3 ժամ., գրասենեակը 9—3 ժ. ցերեկ. և 6—8 ժ. երեկ.

ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԽՄԲԱԳՐԻ ՄՈՏ ժ. 2-ից մինչև 3-ը։

Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція Газеты „Оризонъ". Сололакская ул., № 6, кв. 1, Телеф. № 15—57.
կամ Tiflis (Russie, Caucase), Redaction „Horizon".

ՕՐՒԱՅ ԿԱՐԵՒՈՐ ԱՆՑՔԵՐԸ

Ռուսաց արևմտեան ճակատում փոփոխութիւններ չկան։ Կովկասեան ճակատում ռուսները գրաւել են Սուրմենէն Սև-ծովի ափին և առաջ անցնելով, գտնւում են Տրապիզոնից 18 վերստ հեռաւորութեան վրայ։

Ըստ վերջին տեղեկութիւնների, Տրապիզոնը վերցւած է։

Միջագետքում բրիտանական զօրքերը գրաւել են թիւրքերի առաջաւոր գիծը Տիգրիսի վրայ։

Անգլիական օդանաւերը ռմբեր են նետել Գոլսի և Ադրիանուպոլսի վրայ։

Վերդենի մօտ ֆրանսիացիներն ուժեղ յարձակւել են գործել Դոմոնի հարաւային կողմը, գրաւել գերմանական խրամատների մի քանի մասերը և գերի վերցրել 200 հոգի 2 սպայով։

Կայսերական ուկազով Պետական Դումայի և Խորհրդի նիստերն ընդհատւած են մինչև մայիսի 16-ը։

Մարտի 30-ին վախճանւեց Կամերհեր Նորին Կայսերական Մեծութեան Պալատի՝

Իշխան Նիկողայոս Վասիլեան

ԵՐԿԱՅՆԱԲԱԶՈՒԿ ԱՐՂՈՒԹԵԱՆԸ

որի մասին յայտնում է այրի իշխանուհի Մարիամ Ծովինանիսեանը իր որդկերանցով։ Ամբիծը չորեքշաբթի, երեկ. ժ. 8-ին, իր բնակարանում, Գոլովինսկի պրոսպ. № 40։ Ցուղարկաւորութիւնը հինգշաբթի, ապրիլի 7-ին, առ. ժ. 10-ին դէպի Վանքի Մայր տաճարը. Թաղումը տոհմական դամբարանում, Սանահինի վանքի մօտ։
404 2—1

Թիֆլիսի Վանից աւագ եկեղեցու կրօնա-պատմական թանգարանի Յանձնաժողովը յայտնում է հայ հասարակութեան, որ ապրիլի 7-ին, աւագ-հինգշաբթի օրը, ժամը 12-ին, Աւետաց տօնին կատարւելու է հոգեհանգիստ նոյն եկեղեցու գաւթում՝ թանգարանի հիմնադիր

ԱՒԵՏԻՍ ԲԱԼԱՅԵԱՆ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆԻ

407 գերեզմանի վրայ։ 1—1

Ներսիսեան Հայոց Հոգևոր Դպրանոցի Հոգաբարձութիւնը յայտնում է, որ ապրիլի 7-ին, ս. Նշան եկեղեցում ս. պատարագից յետոյ ցերեկւայ ժամը 2-ին, կատարւելու է նոյն դպրոցի բարերար հանգուցեալ

ԱՒԵՏԻՔ ՓԻՐՈՅԵԱՆԻ

387 ՀՈԳԵՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԿԱՐԳԸ։ 1—1

Կովկ. Հայոց Բարեգ. Ընկ. Խորհուրդը

Առաջիկայ Զատկի տօների առթիւ շնորհակալութեամբ ընդունում է

աղքատների համար նւէրներ,

փողով, մթերքներով և հագուստով, ամեն օր ժամը 9—2-ը ընկերութեան գրասենեակում (Абасъ-Абадская пл., № 7)։ Խնդրում է բարեսիրտ անձանց օգնութեան հասնել թշւառներին։
951 3—2

ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ՎԱՆԵՑԻ ՈՍԿԵՐԻՉՆԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Երկուշաբթի, ամսիս 4-ից սկսած ցուցադրւելու են պ. Ե. Մատուրեանի նախկին խանութում վաճառւելու համար (Դվորցովայա փող.)։ Ցանկացողները կը տեսնեն տեղական զարդանկարներով և փորագրութիւններով պատրաստւած

Ծխատուփեր, բրդիկներ, բաժակակալներ, գաւաթներ, գաւազանի գլուխներ, լուցկու ամաններ, հայկական հին դրամների օրինակներով թևնոցի կոճակներ և այլն։

Կ. Հ. Բարեգ. և Նպաստ. Ընկերութիւնների Արհեստանոցի Վարչութիւն 2—2
391

ԲԺԻՇԿ

Բ. Գ. ՆԱՐԻՄԱՆՈՎ

Վեներական, կաշւի, սիֆիլիս և ճռանց հիւանդութիւններ. Բուժում «606» և «914» պրեպարատներով։ Հիւանդների ընդունելութիւնը ամեն օր երեկ. ժ. 5½-ից մինչև 8-ը։ Միքայէլեան փող., № 33, Հեռախօս 16-17. 100—74
38

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ ՀԵՏ

Գինը 50 կոպէկ և

ՆԱՂԱՇ ՅՈՎՆԱԹԱՆԸ

և նրա, Քուչակի ու Սայաթ-Նովայի սէրը. գինը 30 կոպէկ։

Դիմել՝ Тифлисъ, Вознесенская, 16, տ. Աշխէն Թադէոսեանին և գրավաճառներին։
400 2—1

ԱՏԱՄՆԱԲՈՒԺԱՐԱՆ ԵՒ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ

ԿԵՕՆՋԵԱՆ ԱՄՈՒՍԻՆՆԵՐԻ

Պլոմբ. ոսկուց, արծաթից, ֆարֆորից. ատամի հեռ. առանց ցաւի։ Արհեստ. ատամներ ոսկուց (առանց քիմքի) և կաուչուկից՝ կատարելագործւած մեթոդով։

Ընդուն. 10—2-ը ցեր., 4—7 երեկ.։ Լերմոնտովսկայա փող., № 1, մուտքը պերեուլկից։ 936 100—10

ՌՈՒՍԻԱՅԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Գ. Գ.

ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑ

ՆԵՐՔԻՆ հիւանդութիւնների ընդունելութիւնը, առանձնապէս կրծքի, թոքերի, ԹՈՔԱԽՏԻ և սրտի, բժշկութիւն նաև ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԻՆՈՎ. Թոքերի, սրտի և ուրիշ օրգանների քննութիւնը և լուսանկարելը լուսաւորւած ՌԵՆՏԳԵՆԻ ՃԱՌԱԳԱՅԹՆԵՐՈՎ. Ամեն օր 9—1 և 5—7 ժ., կիրակի օրերը 9—12-ը։

Բեհբութովսկայա № 23, հեռ. 7—24։
379 25—3

Մ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Միքայէլ Նալբանդեանը մեր կեանքի Sturm und Drangperiode-ի լաւագոյն հերոսներից է,—ժամանակը առաջադրել էր մի շարք այրող, կենսական հարցեր, և մղում էր դժւարին, բայց անհաւասար պայքար այդ նորերը, խայթող գրչի և արեան մարզը։

Մեծ չէր նման մարտիկների թիւը, շատ էլ խիտ չէր նրանց շարքերը, բայց հզօր էր նրանց խօսքը, ստեղծագործական նրանց պայքարը՝ հայ ժողովրդի վերածնութեան ճանապարհին։

60-ական թւականների գրականութեան ասպարէզի այդ հերոսների շարքում Միքայէլ Նալբանդեանը բացառիկ տեղ է գրաւում ուրիշ մտածող։ Նրա ժամանակակիցներից ոչ մէկը չունի Միք. Նալբանդեանի բազմակողմանի և գիտական պատրաստութիւնը, նրա էրուդիցիան, պատմական և փիլիսոփայական վերլուծումը։ Փայլուն և անձնւէր հրապարակագիր լինելով, նա միաժամանակ գիտնական էր, գիտութեան փայլուն ներկայացուցիչ մեր կեանքում։ Նրա ամեն մի գրւածքում զգալի է գիտութեան մարդու ներկայութիւնը։ Իսկ նրա ծրագիր-գրւածքը — «Երկրագործութիւնը» արդէն մի ամբողջ վարդապետութիւն, մի գիտական-հասարակական տեսութիւն է ներկայացնում՝ միանգամայն արժանի ամենալուրջ ուշադրութեան։ Գիտական արժէքի տեսակէտից պակաս նշանակութիւն չունի, անշուշտ, գործ չէ Միք. Նալբանդեանի «Հեգել և նրա ժամանակը» աշխատութիւնը, որ լոյս է տեսել նրա մահից յետոյ միայն։ Ցիշենք նաև նրա «Ցխուռեանք» պատմական-գիտական բազմակէշ ուսումնասիրութիւնը։

Ո՞րն է այն աշխարհայեցողութիւնը, որ դրւած էր այդ գործերի հիմքում։ Միք. Նալբանդեանը ազատ խօսքի և մտքի, ազատ և անկաշկանդ քննադատութեան մարդ է։ Քննադատական ոգին կազմում է նրա աշխարհայեցողութեան ամենէն բնորոշ յատկանիշը։

Նա չի ընդունում որևէ հեղինակութիւն, որևէ է քննադատելի հաստատութիւն, ինչ տեսակի էլ լինի այդ—ոչ եկեղեցի և հոգևոր պետ, ոչ փիլիսոփայական սիստեմ և տեսան համարւող փիլիսոփայ, օր. մի Կանտ կամ Հեգել։ Այդ բոլորի հանդէպ նա անկախ է և ինքնուրոյն՝ միշտ փարած սրբազան և ստեղծագործ քննադատութեան։ «Անցան փիլիսոփայական համակարգութեանց ժամանակները. այժմ կրիտիկի ժամանակն է», յայտարարում է նա։ Առանց քննադատութեան սրբազան իրաւունքի, մարդը կորցնում է իր մարդկային պատկերը։ Այդ է Միք. Նալբանդեանի խորին համոզմունքը։ «Չի կարելի ճշմարտութիւնը քննել և ճանաչել ինքնակայապէս, քանի մարդու խուզարկու ունակութիւնը կաշկանդւած են այս կամ այն հեղինակութեամբ»։ Նա գտնում է Դեկարտի ղեկավար սկզբունքը—մի բան քննելիս թօթափել այն, ինչ մինչև այժմ ունէր։ Ո՞րքան է հեռաւոր այդ։ Այդ չի զբաղեցնել Միք. Նալբանդեանին։ Բայց նա Դեկարտի սկզբունքը համարում է էմպիրիկական ճշմարտութիւն։ Նա մեղք է տալիս այն մարդկանց, որոնք սարկաստօրէն ենթարկւում են այս կամ այն փիլիսոփայական սիստեմին։ Նա դէմ է ամեն մի սիստեմի, որ «սոնեթերդները երևան են բերում որպէս դոգմա»։

Միք. Նալբանդեանի աշխարհայեցողութեան համար բնորոշ է նաև ազգային զուգաւորումը։ Մի ուշագրաւ գիծ։ Պարզենք այդ դրութիւնը։ Ասում, որ սա տրամաբանական հետևութիւնն է առաջին դրութեան։ Նա «տարաժամկի սխալ» է անւանում այն, որ «մարդիկ վազում են դէպի այս կամ այն սխաւոնը», մէկը դէպի Կանտ, միւսը դէպի Ֆիխտէ, մի երրորդը դէպի Հեգել և այլն։ Մարդի ազատութիւնը և ինքնուրոյնութիւնը կորցնելու վախից զատ, Միք. Նալբանդեանը այստեղ ի նկատի ունի նաև մի այլ կարևոր մտածում։ Այդ փիլիսոփայութիւնը ընտանի և հասկանալի, կարևոր և օգտակար է մի գերմանացու, բայց ոչ մի օտարի համար։ Այդ փիլիսոփայութիւնը օտար և անպատեհ է մի ուրիշի, օրինակ, մի հայի համար։ Ինչ որ օտարից ենք վերցնում, այդտեղ չի կատարւում որևէ «ստեղծագործական աշխատանք», այդտեղ բացակայում է «արարչական զօրութիւնը»։ Ամեն մի փիլիսոփայութիւն ունի իր հայրենիքը, իր ազգային հողը։ Այսպէս է Միք. Նալբանդեանի հայեցողութիւնը։ «Փիլիսոփայութիւնը բղխում է նրա կեանքից, ինչպէս կեանքն է, այնպէս է և նրա փիլիսոփայութիւնը»։ Մի մտածողի «փիլիսոփայական համակարգութիւնը ուղղակի արգասիքն է այն ազգի կեանքից և պատմութիւնից, ինչ ազգի նա ինքը պատկանում է. այսպիսի դէպքում փիլիսոփան կանգնած է իր սեփական հողի վրայ»։ Եւ հաւատարիմ իր այս հիմնական դրութեան, Միք. Նալբանդեանը յայտարարում է. «Ուզում ես փիլիսոփայ դառնալ քո ազգի համար, ապա ուսումնասիրիր քո ազգի կեանքը, նրա հասկացողութեանց աղբիւրը, նրա պէտքերը։ Այդ կեանքի բարւոքելն է ամենամեծ և ճշգրիտ փիլիսոփայութիւնը»։

Այս կէտերի մէջ երևան է գալիս նոյնպէս Միք. Նալբանդեանի աշխարհայեցողութեան մի այլ կէտը։ Այդ օգտակարի տեսակէտն է, օգուտի փիլիսոփայութիւնը։ Ուտիլիտարիզմը այդ շրջանի՝ XIX դարի 40—50 թւերի մտածողների համար առհասարակ յատուկ է։ Նրա համար արժէք չունի այն իմաստութիւնը, որ չի ծառայում ժողովրդի շահերին։

Նա ծաղրում է, օրինակ, «վերացական միգապատ և բաշխարուդ վարդապետութիւնը», որոնցից ոչ մի շահ չունի ազգը։ «Մտահայեած փիլիսոփայութիւնը այլևս արժէք չունի մեր օրերում», կտրուկ կերպով յայտարարում է Միք. Նալբանդեանը։ Այն փիլիսոփայութիւնը, որ չի բղխում անմիջապէս մարդկային կեանքից, նրա հետ կենդանի կապ չունի և չի ազդում նրա վրայ. այդ փիլիսոփայութիւնը մի «իմաստակութիւն» է և «խաբէութիւն»։

Դէմ լինելով «վերացական միգապատ մտածողութեան», Միք. Նալբանդեանը կանգնած է միշտ էլ իրականութեան հանդէպ, նայում է ուղիղ իրականութեան աչքի մէջ։ Այդտեղ իրականութեան, մանաւանդ ազգային իրականութեան մէջ պէտք է որոնել ճշմարտութիւնը, արգասաւոր աշխատանքը։ Նա ասում է այն, ինչ թելադրում է տեսել իրական կեանքը, առանց մոլորւելու ենթադրութիւնների, գուշակութիւնների անորոշ աշխարհում։

Այստեղ կայ այլ հիմունք ևս. Մարդու կեանքը չի գնում առաջուց նախանշւած մի ճամբով։ Կեանքը ճոճւող բան է, նա իր ընթացքում բազմաթիւ փոփոխութիւններ է կրում։ Էւոլիւցիայի սկզբունքն է, որ այստեղ շեշտւում է։

Ըստ Միք. Նալբանդեանի՝ անվերապահ ընդհանրացումները միշտ էլ ենթակայ են սխալանքի, նրանց վրայ միշտ էլ կայ մթութեան քօղը։ Եւ նրա համար անհամեմատ արժէքաւոր են «մասնաւոր դրութիւնքը», որովհետև դրանք շատ մօտ են «դրական ճշմարտութեան գաղափարին», և դրանք միայն, ամուր և հաստատուն լինելով, սրում են մարդու հասկացող ունակութիւնը»։

Միք. Նալբանդեանի այս բացասական վերաբերմունքը մի երկրորդ հիմք ևս ունի,—Ամեն մի ժամանակ ունի իր յատուկ փիլիսոփայութիւնը։ Ոչ միայն ամեն մի ժամանակ, այլ և իւրաքանչիւր ազգ ունի իր փիլիսոփայութիւնը։ Այս գիտենք արդէն։ Իւրաքանչիւր ժամանակ, ինչպէս և ազգ, իր ինքնայատուկ կնիքն է դնում փիլիսոփայութեան, առհասարակ մարդկային մտածողութեան վրայ, ժամանակի և ազգային ոգին տալիս նրան։

Այդ միտքն էր պաշտպանում և Հեգելը։ Եւ հայ մտածողը, յենւելով հենց Հեգելի այդ դրութեան վրայ, ժխտում է ռուս փիլիսոփայական սիստեմի արժէքը այլ ժամանակի համար։ Ինչ օգտակար և կարևոր էր մի ժամանակի և ազգի համար, չի կարող օգտակար և կարևոր լինել մի այլ ժամանակի և ազգի համար։ Մի փիլիսոփայութիւն ճիշտ է իր ժամանակի, իսկ սխալ՝ մի այլ ժամանակի համար։

Այս է ահա Միք. Նալբանդեանի փիլիսոփայութեան, աւելի ճիշտ կեանքի փիլիսոփայութեան ըմբռնումը։ Դժւար չէ նկատել, որ նա չի շոշափում փիլիսոփայութեան իմացաբանական-տրամաբանական կառուցւածքը։ Այդ հարցը Միք. Նալբանդեանի նման մարդուն չէր էլ կարող զբաղեցնել և գրաւիչ լինել։

Դառնում ենք նրա աշխարհայեցողութեան մի վերջին կարևոր յատկանիշին։

Միք. Նալբանդեանի աշխարհայեցողութիւնը ունի մատերիալիստական երանգ և տենդենց։ Դժւարանում ենք ասել, թէ այդ աշխարհայեցողութիւնը միանգամայն և անպայման մատերիալիստական է. կան, այո, կտորներ և մտքեր, թէ «Երկրագործութեան» և թէ «Հեգելը և նրա ժամանակը» գրւածքի մէջ, որ ըստ երևոյթին միանգամայն մատերիալիստական է։ Միք. Նալբանդեանը, օրինակ, բնութեան երևոյթներին մեծ տեղ է տալիս, մարդը համարում բնութեան մի անդամը և ենթակայ նրա օրէնքներին։ Ընդունում է, ըստ երևոյթին, նիւթի առաջնութիւնը հոգու հանդէպ և այլն։ Անկասկած, եթէ մենք տրամադիր ենք նրան մատերիալիստ ներկայացնելու և ուզենանք բռնազի կերպով կանգ առնել այդ և նման խօսքերի և արտայայտութիւնների վրայ, մենք կարող ենք այդտեղ մատերիալիզմ յայտնաբերել։ Բայց մի մատերիալիստական հայեցողութիւն է այդ, որ այսօր ներկայ գիտութիւնը չի ընդունում։

Բայց մեզ թւում է, Միք. Նալբանդեանին կարելի է այն չափով և իմաստով մատերիալիստ համարել, ինչ չափով և իմաստով մատերիալիստ է մի Ֆոյերբախ, մի Չերնիշևսկի, որոնց ազդեցութիւնը հայ մտածողի վրայ ակներև է։ Իսկ սրանց մատերիալիզմը արդէն կասկածելի է, թէև մատերիալիստական տենդենցը անժխտելի, որ մատնանշում է արդէն աւելի իրական փորձնական հայեցողութեան։

Մի վայրկեան նայենք դէպի յետ։ Գերմանական իդէալիստական փիլիսոփայութիւնը իր անչափելի բարձրութիւնից գահավիժօրէն ցած էր գլորւում 40—50-ական թւականներին։ Հեգելը և Հեգելիզմը կորցնում էր իր հմայքը։ Զանազան դիրքերից սլաքներ էին ուղղւած նրա դէմ։ Այդ ընդդիմադիր հոսանքի բոլոր ներկայացուցիչների աշխարհայեցողութիւնները այս կամ այն չափով մատերիալիստական էին։ Հակառակ Հեգելի, նրանք բոլորը շեշտում էին իրականութեան վրայ, վերականգնում իրականութեան իրաւունքը, ճանաչում նրա գոյութեան փաստը, ընդունում ռէալ աշխարհը, անկախ մեր գիտակցութիւնից։ Նրանք բոլորը, ինչպէս և Միք. Նալբանդեանը, որ այնպէս խիստ և ինքնուրոյն կերպով քննադատում էր Հեգելի փիլիսոփայութիւնը և ժամանակը, գնում էին ժամանակի ոգու համաձայն և հանդիսանում են փորձնական փիլիսոփայութեան եւ գիտութեան ներկայացուցիչներ։ Մեզ թւում է, այսպէս և այս իմաստով պէտք է ըմբռնել և ընդունել Միք. Նալբանդեանի աշխարհայեցողութիւնը։ Նա էլ իր ժամանակի զաւակն է, նրա հայեացքն էլ ունի իր ժամանակի ազդեցութիւնը։

Ս. Ցրանեան

„ՀՈՐԻԶՈՆԻ" ԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԻՑ

Մոսուլ (Դիարբ. շրջ.), 20 մարտի

Հացի և մսի մեծ պակասութիւն է զգացւում. նոյն իսկ ռազմահաւաքութեան դէպքեր են եղել բանակի մէջ. հազիւ հազ կարողանում են գիւղերից գտնել ցորեն կամ ալիւր, այն էլ մեծաւորների համար միայն. ունեն 30 թէ 35 թնդանօթ և քիչ քանակութեամբ փամփուշտ, որը հազիւ բաւականութիւն տայ մի ուժեղ կռւի, եթէ միայն պաշարներ չստանան։ Երզնկան ունի մի փոքրիկ կիսախարխուլ բերդ, որի մէջ հազիւ կարողանան դիմանալ 2—3 ժամ ռուսական ծանր արտիլերիայի առաջ։ Տաճիկ սպաները ունեն մի ընդհանուր շարժական հարէմ լցւած հայ կանանցով և աղջիկներով, որոնցից շատերը ինքնասպանութեան են գործել։ Փախստականների հետ ճանապարհին աշխատող Ամասիացի և Գիւմուշ-Խանէցի գիւղից մի քանի հայ երիտասարդ ասկեարներ թիւրքերէն լեզւով նամակ են առաջել իրենց ծնողներից, որպէս թէ ընդունել են իսլամ կրօնը և ազատւել սրածութիւնից։ Թիւրքերը ռուսներին դիմադրելու միտք չունին, նրանք օր ըստ օրէ կանոնաւոր կերպով նահանջում են Սեբաստիայի ուղղութեամբ, թէ մինչև ուր,—յայտնի չէ...

Զովհեան

—

Թաւրիզ, 25 մարտի

Ներկայումս Պարսկաստանում կատարեալ անորոշութիւն է թագաւորում. Ամբողջ պետութեան մէջ միմիայն Ատրպատականումն է, որ կարելի է ասել քիչ ու շատ հանգստութիւն է տիրում. Միւս վայրերում, ազգակային խմբերը և պրոպագանդիստները անպակաս են։

Գերմանական ագենտները, մինչև այժմ էլ շարունակում են իրենց միասին կատարել մինչև իսկ Ատրպատականում. և այն վայրերում, որտեղ ռուսական զօրքը ոտք չի կոխել, սկսում են կամաւորներ համախմբել և վարժեցնել ապագայ գործողութիւնների համար։

Ռս—Ար.

digitised by A.R.A.R.@

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Թիֆլիս, 6 ապրիլի

ԶԵՄՍՏՒՈՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԸ

Ապրիլի 26-ին տեղի է ունենալու Թիֆլիսում Զեմստւային Խորհրդակցութիւնը Ն. Կ. Բ. Կովկասեան Փոխարքայի նախագահութեամբ։

Կարիք չկայ ապացուցելու, թէ ինչ մեծ նշանակութիւն կունենայ այս խորհրդակցութիւնը Անդրկովկասեան զեմստւօի օրէնսգծի մշակման գործում։ Ըստ երեւոյթին, այս խորհրդակցութիւնը վերջինն է լինելու, նախ քան օրէնսգիծ մտցնելը, որովհետև Փոխարքայութեան ներքայացուցիչը Պետական Դումայում յայտնեց, թէ օրէնսգիծը Դումա պիտի մտցնի այս տարւայ (հաւանօրէն աշնան) նստաշրջանում։

Այս ժողովը վերջնականապէս պիտի արտայայտի ժողովրդի ցանկութիւնները մտցնելիք վերանորոգչութեան մասին։

Բայց մեծ ցաւով պիտի արձանագրենք, որ խորհրդակցութեան կազմը, որի մասին խօսում է նահանգապետներին ուղղած շրջաբերականը, շատ և շատ հեռու է ժողովրդական կարծիք արտայայտող մի ժողովի կազմից։

Համագումարի անդամների ամբողջ թիւը հասնում է 73-ի։ Սրանցից 43 ձայն տրւած է տեղական ադմինիստրացիային։ Մասնակցում են 12 նահանգապետներ և կառավարիչներ, 5 Казенн. Палата-ների կառավարիչներ, 18 հարկաբաժան ատեանների (расклад. присут.) նշանակովի ներկայացուցիչներ, Բացի քաղաքապետութեան Նաւթային վարչութեան մէկ ներկայացուցիչը և 7 նահանգական զեմստւայի գիւղատնտեսներ, որոնք, ի հարկէ, նոյնպէս պատկանում են տեղական ադմինիստրացիային։

«Հասարակութիւնը» ներկայացւում է 30 ձայնով, այն է՝ 6 հոգի Թիֆլիսի և Քութայիսի ազնուականութիւնից, 10 հոգի Անդրկովկասի նահանգական և շրջանային քաղաքներից, մէկ-մէկ հոգի նաւթ. և մարգանեց արդիւնաբերողների համագումարներից, մէկ-մէկ հոգի 4 քաղաքների բորսաներից, մէկ — Անդրկովկասի կօոպերատիւներից, և վերջապէս 7 հոգի երկրի գիւղատնտեսական ընկերութիւններից։

Խորհրդակցութեան կազմը ունի երեք էական պակասութիւն։

Մեծ անպատեհութիւն է նախ և առաջ ադմինիստրացիայի գերակշիռ մասնակցութիւնը այս ժողովին, որը պիտի արտայայտի այն տարրերի ձայնը, որոնք ստանալու են զեմստւօյական ինքնավարութիւն։ Սա ուղղակի մի պիկանտ հակասութիւն է։ Եթէ զեմստւօ են մտցնում, կը նշանակէ տեղական ադմինիստրացիան անձեռնհաս է ճանաչւում այս գործը վարելու և հասկանալու մէջ։ Եթէ անձեռնհաս է վարելու, ապա անձեռնհաս է և ցոյց տալու խորհրդաժողովում, թէ ո՞րպիսի փոփոխութիւն պէտք է մտցնել, այսինքն ո՞րպիսի զեմստւօ է պէտք Անդրկովկասի երկիրներին։ Բայց դուրս է գալիս, որ իր զեմստւային անյաջող աշխատանքները լիկւիդացիա անող ադմինիստրացիան իր խակ տեսակէտը պիտի անցկացնի այն ապագայ կազմակերպութեան մէջ, որը ստեղծւելու է և պահւելու է տեղական տարրերի միջոցով։

Սա մի ողբերգական հակասութիւն է, որը սակայն ոչ առաջինն է եղել և ոչ վերջինն է լինելու մեր տխուր կեանքում։

Այնուհետև շատ անկատար է և «հասարակութեան ներկայացուցիչների» այն փոքրիկ խմբակը, որ պէտք է մասնակցի ժողովին։ Պարզ է բոլորի համար, որ Անդրկովկասը առայժմ և դեռ երկար ժամանակ մնալու է գիւղատնտեսական-գիւղացիական երկիր մեծաւ մասամբ։ Քաղաքային և արդիւնաբերական կեանքը դեռ պետական չէ մեր երկրի համար։ Եթէ անգամ այդպէս լինէր, դարձեալ գիւղատնտեսութեան ներկայացուցչութիւնը պէտք է գերազանցէր այս խորհրդակցութեան մէջ, որովհետև քաղաքները ունին արդէն իրենց ինքնավարութիւնը և ապագայ զեմստւօն անհամեմատ աւելի մեծ փոփոխութիւն է մտցնելու գիւղի, քան թէ քաղաքի կեանքում։

Սակայն հասարակութեան 30 ներկայացուցիչներից 16-ը պատկանում են քաղաքներին և առհասարակ առեւտրա-արդիւնաբերողներին (10 քաղաքներից և արդիւնաբերողներից և 4-ը բորսաներից)։ Դա անարդար համաչափութիւն է, մանաւանդ եթէ աչքի առաջ ունենանք, որ մեր առեւտրա-արդիւնաբերական կեանքի աննորմալ զարգացման շնորհիւ անտեսութեան այդ ճիւղերը կտրւած են երկրի բովանդակ կեանքից։ Եւ այդ քաղաքացիները, անծանօթ հողին, անտեղեակ գաւառի տնտեսական երեւոյթներին, ցեղագրական վարչական խնդիրներին՝ պէտք է խօսեն գիւղացիութեան շահերից և պահանջներից…

Սակայն ո՞ւմ են պատկանում այն 13 ձայները, որ այսպէս կամ այնպէս կապ ունին գիւղատնտեսութեան հետ։ Սրա կէսը՝ 6 ձայն, պատկանում է Թիֆլիսի և Քութայիսի ազնուականութեանը… Թէ որքան չնչին է ազնուականութեան դերը երկրի տնտեսական-կուլտուրական կեանքում—յայտնի է բոլորին։ Թէ որքան վրաց ազնուականութիւնը կարող է արտայայտել նոյն ազգի հոծ գիւղացիութեան շահերը, նոյնպէս յայտնի է փորձից։ Կարելի է նոյն իսկ պնդել, որ քաղաքների ներկայացուցիչները, իբրև չէզոք տարրեր, աւելի դիւրազգաց կը լինեն դէպի գիւղացիութեան շահերը, քան կալւածատէրների ներկայացուցիչները։

Գիւղատնտեսական ընկերութիւններին պատկանում է 7 ձայն։ Սրանք, ի հարկէ, պատահաբար կարող են տալ և սրտացաւ ու ձեռնհաս մարդիկ։ Սակայն սրանք էլ, լինելով կենտրոնների ներկայացուցիչներ՝ կը դժւարանան վեր հանել այն կոնկրետ իրականութիւնը, որի վրայ պիտի կառուցւի զեմստւօի շէնքը։

Մէկ ձայն էլ տրւած է «Անդրկովկասի կօոպերատիւներին»։ Սակայն անորոշ է, ո՞ր կօոպերատիւներին. սպառողակա՞ն, թէ նաև վարկային։ Հաւանօրէն՝ միայն առաջիններին, որովհետև մեզնում վարկային ընկերութիւնները կօոպերատիւներ չեն կոչւում։ Բացի դրանից, սպառողական ընկերութիւնները մօտիկ ապագայում համագումար են ունենալու և ստեղծելու են մի միացեալ վարչութիւն, որից և, ըստ երեւոյթին, կուղարկւի այդ ներկայացուցիչը։ Բայց այստեղ պիտի ցաւ յայտնել, որ ձայնը տրւած է միայն սրանց։ Վարկային ընկերութիւնները առայժմ շատ աւելի մեծ դեր են խաղում մեր երկրում, քան սպառողականները և անհամեմատ աւելի գիւղացիական են։ Նրանք գտնւում են ոչ թէ կենտրոններում, ինչպէս սպառողական ընկերութիւնների մեծ մասը, այլ ցրւած են ամենուրեք գիւղերում և նրանց ընտրեալները կարող էին լինել գիւղացիութեան ամենալաւ ներկայացուցիչները։

Բազմամիլիոն գիւղացիութիւնը և հարիւր հազարաւոր բանւորութիւնը, որոնց կենսական շահերն է շօշափելու զեմստւօն, չեն ներկայացւած խորհրդաժողովում, ոչ որպէս այդպիսին, ոչ էլ այլ հասարակական կազմակերպութիւնների միջոցով։ Այս տեսակէտից նոյնիսկ 1909 թ-ի նահանգական խորհրդակցութիւնները աւելի մօտ էին ժողովրդին. նրանց կազմի մէջ կային բաւականաչափ գիւղացիներ։

Սա գալիք խորհրդակցութեան երկրորդ և հիմնական թերութիւնն է։

ՊԱՏԵՐԱԶՄ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(ՊԵՏ. ՀԵՌ. ԳՈՐԾ.)

ԳԵՐ. ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ ՇՏԱԲԻՑ

4 ապրիլի

Արեւմտեան ճակատ. — Դւինա գետի ճակատի վրայ գերմանական արտիլերիան կրակ էր ծաւալել Իկսկիւլի նախակամրջի ամրութեան և Դւինսկի դիրքերի հատւածի դէմ Փորբունովկայից դէպի հարաւ Դւինսկի շրջանից դէպի հարաւ նոյնպէս թնդանօթաձգութիւն էր տեղի ունենում, որն աւելի եռանդուն էր Մեադզիոլ և Նարոչ լճերի միջև։ Թշնամին գործ է ածում օդանաւեր, որոնց թեւերի վրայ մեր նշանները կան։ Գալիցիայում վերին Ստրիպայի շրջանում յետ մղւեց թշնամին, որը մի քանի անգամ փորձում էր մօտենալ մեր խրամատներին։

Կովկասեան ճակատ. — Ծովամերձ շրջանում մեր զօրքերը, գրաւելով Սիւրմենէն, նահանջող թշնամու զօրքերին հետապնդելիս հասան Արսէն-Բէյէսի գիւղին, որը գտնւում է Տրապիզոնից 18 վերստ հեռու դէպի արեւելք։ Մեզ հասնող աջող կռիւները վերին Ճորոխի աւազանում շարունակւում են։

—

Բոլորովին հաւաստի աղբիւրներից ստացւած տեղեկութիւնների համաձայն Տրապիզոնը վերցւած է մեր Կովկասեան քաջարի բանակի կողմից։

Վերցւած են թնդանօթներ և գերիներ։ («Кав.»)

ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

ԼՈՆԴՈՆ, 4 ապրիլի.—Միջագետքից պաշտօնապէս հաղորդւում է. Ապրիլի 1-ին խիստ փոթորիկ էր։ Ապրիլի 2-ին բրիտանական զօրքերը հետզհետէ առաջ էին շարժւում Տիգրիսի ձախ ափով, ստիպելով թշնամուն նահանջ տալ և գրաւելով նրա առաջաւոր դիրքը։ Թշնամին թողեց շատ սպանւածներ։ Մենք վերցրինք խոշոր թւով գերիներ։ Ապրիլի 2-ին եղանակը տաք էր, մառախլապատ։

Ծովակալութիւնը հաղորդում է, որ ապրիլի 1-ի երեկոյեան ծովային երեք օդանաւ թռիչք գործեցին դէպի Պոլիս։ Ռումբեր են նետւած Չէյթունլիկի վառօդի գործարանի և օդանաւերի պահեստների վրայ։ Ծովային մի ուրիշ օդանաւ թռիչք գործեց դէպի Ադրիանուպոլիս և ռումբեր նետեց երկաթուղու կայարանի վրայ։ Բոլոր օդանաւերը վերադարձան անվնաս։ Տարածութիւնը մինչև Պոլիս և յետ՝ հաշւում են 300 մղոն։ Եղանակը սկզբում նպաստաւոր էր, բայց յետոյ քամի բարձրացաւ, անձրև սկսեց գալ և, վերջապէս, փոթորիկ բարձրացաւ և սկսեց կարկուտ տեղալ։

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՌԱԶՄԱԲԵՄ

ՓԱՐԻԶ, 3 ապր.— Ցերեկւայ պաշտօնական հաղորդագրութիւն։ Գիշերւայ ընթացքում շարունակւում էր ռմբակոծութիւնը Մաաս գետի ձախ ափին՝ Աւոկուր—Կորեա անտառի հատւածում։ Աջ ափի վրայ մենք երեկ երեկոյեան դէմ ուժեղ գրոհ արինք Դուօմոնից հարաւ գերմանական դիրքերի դէմ։ Այդ փորձը բոլորովին աջողւեց և մեզ հնարաւորութիւն տւեց գրաւելու թշնամու խրամատների մի քանի մասերը՝ վերցնելով 200 գերի, որոնց մէջ 2 սպայ։ Վեօվրում ընդմիջումներով մեր առաջին գծի դիրքերի ռմբակոծութիւն էր տեղի ունենում։ Ճակատի մնացած տարածութեան վրայ ոչինչ չպատահեց։

ՓԱՐԻԶ, 3 ապր.— Երեկոյեան պաշտօնական հաղորդագրութիւն։ Մաաս գետի ձախ ափին թշնամին կատաղօրէն ռմբակոծում էր Աւոկուրի անտառի մեր դիրքերն ու «304» բարձունքը։ Աջ ափի վրայ տեղի էր ունենում արտիլերիական եռուն թնդանօթաձգութիւն Դուօմոնի շրջանում և Վեօվրի հետեւեալ ճակատամասերում՝ Մօղենվիլ, Օղէռմոն և Էպարժ։ Ճակատի մնացած երկարութեան վրայ գիշերը համեմատաբար խաղաղ անցաւ։

ՓԱՐԻԶ, 3 ապր.— Մարտի 27-ի կռիւներից յետոյ Օկուր—Հիւմիէր ճակատի ամբողջ երկարութեան վրայ գեն. Պետենը զօրքերին դիմեց հետեւեալ հրամանով. «Մարտի 27-ի օրը փառքով պսակեց մեր զէնքը։ Կրոնպրինցի զինւորների կատաղի գրոհն ամենուրեք ջախջախւեց։ Հետևակազօրքերը, թնդանօթաձիգները, սակրաւորներն ու օդաչուները իրար հետ էին մրցում հերոսութիւններ անելու համար։ Փառք նրանց ամենքին։ Գերմանացիներն անշուշտ նորից գրոհ կը տան մեզ վրայ։ Իւրաքանչիւրն թող իր գործն անէ և ձգտի յաղթել այնպէս, ինչպէս երեկ։ Արիացէք, և կը յաղթէք»։

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

ՍՊԱՀԱՆ, 3 ապր.— Սպահանում, որ մի տարուց աւելի էր, ինչ դարձել էր Պարսկաստանում գերմանո-թիւրքական պրոպագանդի կենտրոնը, հիմա լիկւիդացիայի են ենթարկւում այդ պրովոկացիոն գործունէութեան մնացորդները։ Քաղաքային հրապարակի վրայ նահանգապետը կախաղան բարձրացրեց յայտնի աւազակ Նաիբ-Զէլալին, որ ծառայում էր գերմանական հիւպատոսարանում և մի շարք սպանութիւններ և գողութիւններ էր կատարել։ Նախկին գերմանո-թիւրքական կոմիտէի շինութեան մէջ խուզարկութիւն կատարեցին. երեւան են հանւած 50 արկղ, որոնց իւրաքանչիւրը պարունակում էր 1,000 փամփուշտ, նոյնպէս հրացաններ ու փաստաթղթեր, որոնք կատարեալ պատկերն են տալիս գերմանացի խառնակիչների դաւադրական գործունէութեան։ Հակառուսական պրոպագանդի պետերն անհետ ու ինչքերը գրաււեցին։ Օգտւելով լեռնային վայրի անմատչելիութիւնից, Պարսկաստանում մնացած գերմանական գործակալները, որոնց մէջ և լիւտօր Կարդորֆըն ու Պուժենը, շարունակում են փորձեր անել՝ շարժում առաջացնելու բախտիարների մէջ մեր զօրքերի դէմ։

ԲԱԼԿԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՍՈԼՈՒՆ, 4 ապրիլ.—Գեւգելի-Դոյրան հատւածում տեղի ունեցաւ փոքրիկ թնդանօթաձգութիւն և առաջապահների հրացանաձգութիւն։ Այս առաւօտ ֆրանսիական աէրօպլանները ռմբակոծեցին Ստրումիցայի կայարանն ու Բոգդանցայի թշնամու բանակատեղը։ Երեկ և նախանցեալ օրը անգլիական աէրօպլանները ռմբակոծեցին Ագրիանուպոլսի կայարանն ու Պոլսի զինւորական շէնքերը։

ԲՈՒԽԱՐԵՍՏ, 3 ապրիլ.—Կիսապաշտօնական «Վիտօրուլը» մանրամասներ հաղորդելով գերմանո-ռումինական ապրանքի փոխանակութեան համաձայնութեան մասին, ասում է. «Եւրոպական պատերազմի պատճառով Գերմանիայի և Ռումինիայի առեւտրական յարաբերութիւնների մէջ առաջացած դժւարութիւնները մեղմացնելու նպատակով, երկու պետութիւնները մշակեցին մի համաձայնագիր, որով պարտաւորւում են ըստ կարելւոյն իրար հետ հեշտացնել իրենց սեփական ապրանքների, ինչպէս և ուրիշ երկիրներից տրանզիտով ստացւած ապրանքների արտահանութիւնը։

ՕՐՒԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆ

Ազգային Համերաշխութեան հարցը նոր [illegible] դարձեր է օրւան հրատապ խնդիրը, կամ [illegible] է ըսել խնդիր խնդրոցը։

Բարի ձգտում մը կայ գոյութիւն ունեցող հայկական բոլոր հիմնարկութիւնները ի [illegible] խմբելով համապատասխան թիւով ներկայացուցիչներ առնելու և մեծ ու հեղինակաւոր մարմին մը կազմելու՝ որուն ձեռքը յանձնէ Հայոց անճակատ ազգին ճակատագիրը։

Փորձեցէք հաշւել Հայկական այն բոլոր ընկերութիւններն ու մարմինները, որոնց գոյատեւ երկուէքէն պիտի ծնի ազգային [illegible] գերագոյն Բիւրօն…մեղայ, մեղայ, [illegible] բառը ինքնին կը բաւէ ամէն բան տալու [illegible] վրայ ըսելու. կոմիտէ ալ կարելի չէ ըսել, [illegible] որովհետև կոմիտէն բիւրօի ձագն է։ Զերծ [illegible] ցնելու համար «Ցանձնաժողով» անուանել [illegible] առաւմապէս, որուն դէմ ադմկողներ չի պիտի գտնուին պատահմաբար։

Այսպէս ուրեմն, Ազգային Գերագոյն Ցանձնաժողովին պիտի մասնակցին օրինակ Բա[illegible] բեգործական ու Մարդասիրական ընկերութիւններ, Հայ տիկնանց ու օրիորդաց միութիւններ, Նպաստամատոյց ու Հայաստանի վերաշինութեան Ցանձնաժողովներ, Ազգային Բիւրօ և Կենտր. կոմիտէ, Եղբայրական Օգնութիւն և Հրատապ Սփոփանք, Գիւղատնտեսական, Կուլտուրական, Դրօշներու, Բժիշկներու Արհեստագէտներու, Երաժիշտներու Դերասաններու, Վարժապետներու, Բանաստեղծներու Ընկերութիւններ ու Միութիւններ, Պատերազմէն փախւածներու, Կամաւորներու, Վիրաւորներու, ընտանիքներուն…օգնող կոմիտէներ ու ենթակոմիտէներ, յանձնաժողովներ ու մասնաժողովներ, յանձնաճիւղեր ու մասնաճիւղեր, Հայախնամ, Որբախնամ, Այրիախնամ…թող գկանայս և գմանկտիս։

Հիմա, դուք ըսէք, այս ամենէն ծնած Մարմինը ինչ պիտի ըլլայ և ինչ անուն պիտի ունենայ։

Կ. Պոլիս գրացի մը ունէի—Հաֆըզ էֆէնտին—անոր հայրը հրէութենէ դարձած սելանիկցի մըն էր, մայրը յոյն, ինքը ամուսնացած էր բուլղար աղջկայ մը հետ և իր որդւոյն համար իբր հարս ուզած էր հայ աղջիկ մը։ Ըսէք խնդրեմ, երբ գրացիս՝ Հաֆըզ էֆէնտին թոռնիկ մը ունենայ, ինչ ցեղէ պէտք է համարել զայն։

Հիմակ ալ մեր վերոյիշեալ մարմիններէն երէք միանան և մարմին մը ծնին, ինչ ազգէ պիտի համարել զայն և ինչ անուն պէտք է տալ։

Ես պիտի առաջարկէի «Հայաստանի Վերաբանդութեան Ցանձնաժողով» անունը տալ անոր, եթէ այդպիսի մարմին մը գոյութիւն ունեցած և արդէն գործի ձեռնարկած չըլլար։

Լ. Ա...իսեան

Ապրանքների վարձահատուցման սիստեմը այսուհետև վերանում է։ Համաձայնութիւնը գործնապէս իրականացնելու համար կազմւած են համապատասխան կազմակերպութիւններ Բեռլինում և Բուխարեստում, որոնք պիտի հեշտացնեն վաճառականների համար երկուստեք ապրանքների ներմուծումը։ Ապրանքների փոխանակութիւնը կը սկսւի Ն. տ. մայիսի 1-ից առանձին գնացքներով։ Ռազմանիւթերի փոխադրութիւնն ու առաքումը չի մտնում համաձայնութեան գործողութիւնների շրջանի մէջ»։

ՄԻՔԱՅԵԼ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ԵՒ ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍԻ ՄԱՆԻՖԵՍՏԸ

II

Նոր պատահեցինք մի վատ ախտից, որ դրսի ուժերի միջոցով բռնացել էր «Հորիզոնի» էջերի վրայ և առատօրէն փռում էր այնտեղ իր խանգարւած մտքի արգասիքները։ Այժմ մի նոր աղետ է հրապարակ գալիս և սպառնում է մեզ ներկայ օրերում զբաղեցնել թերթը ամենամանր, ամենա[illegible] շահատակութիւնների հերքումներով։ Մեղքը մերը չէ. լռութիւնը աւելի եւս սանձարձակ կը դարձնէ այդ պարոններին և քանի որ միւս կողմից էլ «Հորիզոնի» մօտիկ աշխատակցի մասին է խօսքը,—հարկ է պատասխանել և մի անգամ ընդմիշտ լռեցնել վատերին։ Գրում եմ ինքս, քանի որ իմ ընկեր Միք. Յով.-ը ի վիճակի չէ պատասխանելու։

1894-ի հոկտեմբերից սկսեց տպւել «Մուրճ» ամսագրում Միքայել Յովհաննիսեանի առաջին գրական փորձը, մի ընդարձակ տեսութիւն եւրոպական կապիտալիզմի ծագման ու զարգացման մասին։ Ուրիշ շատերի պէս՝ այդ պարոնն եւս մարքսիզմի խանդավառ նորընծայ էր իր ուսանողական կեանքի առաջին ամիսներում (Ժընև, Շտուտգարտ),—և վերոյիշեալ յօդւածը գրելիս՝ օգտւել է գրեթէ բացառապէս մարքսիստական աղբիւրներից։ Մի երկու ուրիշ ընկերների հետ՝ նա էլ շտապում էր ժողովրդականացնել հայ ինտելիգենցիայի մէջ նոր վարդապետութիւնը, որ նոր էր սկսում ճանապարհ հարթել նաև Ռուսաստանում և որ բոլոր նորընծաների աչքում հաւասարայօժ, համայնափրկիչ վարդապետութիւն էր։ Նոյն նպատակով Կարլ Կաուցկու հայ աշակերտը—գերմաներէնին փոքր ինչ ծանօթանալուց յետոյ—մի այլ ընկերոջ հետ թարգմանեց նոյնիսկ հայերէն լեզւով մարքսեան հռչակաւոր աւետարանիկը — Կոմմունիստական Մանիֆեստը, որ կոչւած էր անմիջապէս հրատարակւելու.

Իր վերոյիշեալ առաջին գրւածքի մի գլխում («Մուրճ» 1895, № 6) Միք. Յով.-ը դրել է մարքսեան այդ Մանիֆեստի մի հատւածը, հենց առաջին գլխից սկսած, դրել է ամենացայտուն պարբերութիւնները բառացի թարգմանութեամբ, դրել է առանց յիշատակելու, որ դա Մարքսի ու Էնգելսի Մանիֆեստից է, նրա առաջին 1—2 էջերից է։ Գ. Անանունը հաշւել է 54 տող. թող լինի այդքան և նոյնիսկ աւելի։ Խուզարկու պարոնը իր մեղադրական և չորսինդող նամակի մէջ կուզէ հաւատացնել իր ընթերցողին, թէ Միքայել Յովհաննիսեանը «ճարպիկօրէն ետ ու առաջ է դրել որոշ պարբերութիւններ, որ թագցնել կարողանայ իր գործունէութեան հետքերը»։ Անանուն պարոնը բարեհաճում է կեղծել «ճարպիկը» Միք. Յով.-ը չէ, այլ ինքը մեղադրողը, որ իր «սենսացիոն մերկացումը» հիմնաւորելու համար՝ դիմում է մանեօվրի։ Նա շատ լաւ տեսնում է, որ Միք. Յովհաննիսեանը իր «54» տողը բնաւ թաքցնելու ժառանգութիւն չի ունեցել։ Եթէ նա թագնել կամենար, չէր սկսի Մանիֆեստի հենց առաջին էջից, չէր թարգմանի բառացի։ Մեղադրողը շատ լաւ տեսնում է, որ Մ. Յ.-ը այդ բառացի թարգմանութեան մէջ գիտակցաբար նոյն իսկ պահպանել է Մանիֆեստի կտրուկ ու սեղմ ոճը և այդ թարգմանական հատւածով կամեցել է տալ խտացած ձևով մարքսիզմի տեսական աշխարհահայեացքի և նրա խարսխող քննադատութեան (ընդդէմ կապիտալիզմի) մի քանի ցայտուն ու բնորոշ կէտերը։ Տեղը թողի տար, առաջ կը բերէինք գերմաներէն բնագիրը և «Մուրճի» մեր թարգմանութիւնը։ Թող ով որ հետաքրքրւում է խնդրով և հաւատում է պ. Անանունի լրջութեան, ինքը գտնէ, համեմատէ և ստուգէ։

Ինչ է դուրս գալիս։ Երկու եռանդուն պատանեաներին կարելի էր պատասխանել այս մի ֆրազով միայն. «պարոններ, Կարլ Մարքսի Մանիֆեստը «թալանել», «յափշտակել» չի կարելի, ինչպէս որ չի կարելի յափշտակել, իւրացնել «Հաւատամք ի մի Աստւած»։ Թալանել ու թագցնել չէր կարելի—անգամ 21 տարի սրանից առաջ—մի աշխարհահռչակ դօկումենտ, սօցիալիստական գրականութեան մէջ ամենատարածւածն ու ամենաընթերցւածը, որի ամեն մի պարբերութիւնը հարիւրաւոր ձևերով հոլովւում էին բոլոր ազգերի մոլեռանդ հաւատացեալները…

Այնուամենայնիւ, Միքայել Յովհաննիսեան յափշտակել, իւրացրել է այն չարաբաստիկ «54 տողը», քանի որ չի յիշել աղբիւրը… Ընթերցողի համբերութիւնն ենք խնդրում. Մ. Յ.-ը, սակայն, նոյն տեսութեան առաջին գլխում—ուր դրւած է աւելի անմեղ ու «քարոզչական» նիւթերի մասին, միջնադարեան արդիւնագործութեան և այլն—խնամքով յիշատակել է մի շարք աղբիւրներ, Շմօլլեր, Կնապպ, Բիւխեր… Իսկ յետագայ գլուխների մէջ, ուր երկչոտ ու քողարկւած ձևով խօսւում է սօցիալիստական կրիտիկայի, դասակարգային կռւի, սօցիալիզմի ու սօցիալ-դեմօկրատիայի ծաւալման մասին, չկայ բնաւ աղբիւրների յիշատակութիւն (Մարքսի, Բեբէլի ու այլոց գրւածքների), ինչպէս և չկայ սօցիալիզմ, կոմմունիզմ ու նման բառերի գործածութիւն…

Ուրիշ հարց. Ինչո՞ւ նոյն այն ժամանակներում գրած իր մի շարք այլ յօդւածներում — բնափիլիսոփայական, հասարակագիտական, պարունակութեամբ — նոյն Միք. Յով.-ը ամեն քայլափոխում և ամենայն խնամքով յիշատակում էր բոլոր աղբիւրները… Իսկ այն առաջին յօդւածաշարքում — ուր հայ նորընծան օգտւել է բացառապէս սօցիալիստական աղբիւրներից՝ Կոմմունիստական Մանիֆեստից, «Կին և Սօցիալիզմ»-ից, Կաուցկու, Լիբկնեխտի գրւածքներից — ոչ մի աղբիւր չի յիշատակւած (Էնգելսի մի երկար պարբերութիւնն է բերւած, առանց յիշելու, որ այն քաղւած է «Գիտական Սօցիալիզմ»-ից)։

Ինչո՞ւ. ահա առեղծւած, հենց միայն Մանիֆեստն էր ամենայարմարը՝ «թալանելու», իւրացնելու համար։

Բայց դա առեղծւած է միմիայն Անանուն պարոնի և իր միամիտ լսարանի աչքում։ Նա բնաւ առեղծւած չէ այն մի քանի հայ ուսանողների համար, որոնք դժւարին պարագաներում էին ստանձնել 90 ական թւերի գրաքննական ծանր պայմաններում ժողովրդականացնել մեր մէջ մարքսիզմի և առհասարակ ընկերվարականութեան սկզբունքները։ Սօցիալիզմ բառը հազւագիւտ գործածութիւն ունէր հայ գրականութեան մէջ և հայ գրողը աշխատում էր ըստ կարելւոյն խոյս տալ սօցիալիստ հեղինակութիւնների—մանաւանդ հանրածանօթ, ագիտացիական հեղինակութիւնների—անունները յիշատակելուց։ Դուցէ և չափազանցւած էր երկիւղը, բայց յամենայն դէպս, առաջին ժողովրդականացողները գրում էին զգուշութեամբ, անց էին կացնում յօդւածները կօնտրաբանդով, խոյս էին տալիս ցուցադրելու ոռոց անուններ ու գրւածքներ, որպէս զի յօդւածները ճողոպրէին յօռոսող մկրատից. Այդպէս էին վարւել այն ժամանակւայ բոլոր մարքսիստ երիտասարդները։ Միքայել Յովհաննիսեանից քիչ առաջ գրել էր նոյն Մուրճի մէջ սօցիալական բնոյթ ունեցող յօդւածներ պ. Գէորգ Ղարաջեանը—որ պ. Անանունի դասընկերն է—գրել է ընդարձակօրէն Բանւորների ապահովացման խնդրի մասին *). Ղարաջեանն եւս ժընեւական նորընծաներից էր և նրա այդ յօդւածներն եւս սօցիալիստական, մարքսիստական ոգի են շնչում. Օգտւելով իր ընտրած համեմատաբար անմեղ վերնագրից՝ նա արծարծում է քողարկւած ձևով մարքսեան դօգմի մի քանի կէտերը… որ «գիւղերը դատարկւում են և պրօլետարիատը կենտրոնանում

*) «Մուրճ» 1894-ի յունւարից սկսած։

digitised by A.R.A.R.@

«Հորիզոն»-ի վաղուայ համարը բաղկացած կը լինի վեց երեսից և նւիրւած կը լինի Վանում նահատակւած Իշխանի յիշատակին նրա մահւան տարելիցի առթիւ։

ՉԻՆԱՍՏԱՆ

ՏՈԿԻՕ, 3 ապր.— Փաստաբան Իւմայը հրաժարւել է չինական յեղափոխականների կողմից իբր խորհրդական դիւանագիտական գործերի և ապրիլ 6-ին մեկնում է Կանտոն։

Թերթերը հաղորդում են, որ Շանդուն և Մուկդեն գաւառները պատրաստւում են անկախութիւն հռչակել։

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

ՊԵՏՐՈԳՐԱԴ, 4 ապրիլի.— Բարձրագոյն ուկազներ կառավարիչ սենատին.

Պետական Հիմնական Օրէնքների 99-րդ յօդւածի հիման վրայ հրամայում ենք Պետական Խորհրդի պարապմունքներն ընդհատել սոյն տարւայ ապրիլի 4-ից և նրանց նորոգման ժամանակը նշանակել սոյն տարւայ մայիսի 16-ը։ Կառավարիչ սենատը չպիտի յապաղի այս մասին հարկ եղած կարգադրութիւնն անել։

Հիմնական Օրէնքների 99 րդ յօդւածի հիման վրայ հրամայում ենք Պետական Դումայի պարապմունքներն ընդհատել սոյն տարւայ ապրիլի 4-ից և նրանց նորոգումը նշանակել սոյն տարւայ մայիսի 16-ին։

Կառավարիչ սենատը չպիտի յապաղի այս մասին հարկ եղած կարգադրութիւնն անել։

Իսկականի վրայ Նորին Կայսերական Մեծութեան սեփական ձեռքով ստորագրւած է «ՆԻԿՈԼԱՅ»։

Ցարի կայանում, 3 ապրիլի 1916 թ.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱ

(Ապրիլի 4-ի նիստը)

Նիստը բացւում է ժամը 2-ին 40 րոպէին։ Նախագահում է Ռոդզեանկօ։

Մի քանի մանր օրինագծեր և Դումայի նախորդ նիստերում հաւանութիւն գտած օրինագծերի վերջնական խմբագրութիւնն ընդունելուց յետոյ, նախագահը առաջարկում է ոտքի կանգնած լսել Բարձրագոյն ուկազը Պետական Դումայի պարապմունքների ընդհատման մասին։ Ամենքը կանգնում են։ Նախագահը կարդում է Բարձրագոյն ուկազը և «ուռա» է կանչում Թագաւոր Կայսրի պատւին։ Բարձրագոյն «ուռա» աղաղակները թնդացնում են նիստերի դահլիճը։ Նիստը փակւում է ժամը 2-ին 54 րոպէին։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՂԹԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

Խնուսից հեռագրում են Թիֆլիսի Հայոց Գիւղատնտեսական Ընկերութեան նախագահ Աւ. Սահակեանին, որ այնտեղ է հասել Մոսկւայի Հայկական Կոմիտէի տրանսպորտը, որը տարել է թէյ, շաքար, երեխաների հագուստ, կօշիկ, օճառ, դեղօրայք և երկու բժիշկ ֆելդշերներ։ Կոմիտէն բաց է անում սննդատու-ֆելդշերական կայաններ գաղթականների համար Կիւմ-Կիւմում, Մուշի կէս ճանապարհին տրանսպորտը հոս է բերել գաղթական որբերին։

✦ Բաղաք. Միութեան Կովկասեան բժշկա-սանիտարական հիմնարկութիւնների գլխաւոր բժ. Մեստնիկովը մի ամիս ժամանակով մեկնեց Մոսկւա։ Բժ. Հ. Օհանջանեանը հեռագրել է նրան, որ ինքը և բժ. Վոլֆզոնը գնում են Ղարաքիլիսէ, Բայբէօյ, Բասենի Ալիջադրակ, Խորասան, Քեօփրի-Քէօյ և Էրզրում։ Բժ. Հ. Օհանջանեանը յայտնում է նաև, որ ներկայումս Սարիղամիշում կան 35 որբեր, որոնք գտնւում են Մոսկւայի Հայկական Կոմիտէի հովանաւորութեան տակ, որոնք շուտով ուղարկւելու են Ղուրզուլի։

✦ Բաղաք. Միութիւնը գեներալ Թամամշևին ներկայացրել է Էրզրումի շրջանի գաղթականների համար պատրաստելիք 20 սայլեր կազմակերպելու նախահաշիւը, որով պահանջւում է միանւագ 17,500 ռ., իսկ ամսական 3,500 ռ.։

✦ Քաղաքների Միութիւնը Մակու է ուղարկում բժ. Աքսելրոդին, Բայազէտ՝ կին բժիշկ Վ. Ա. Քայխրովային, Գանձակ՝ մի ֆելդշերուհի և Սանահին՝ լեհ բժ. Սոլլուսկի, որ գնի է վերցւած ուսարինական Կարմիր Խաչի ընկերութիւնից։

✦ Ի նկատի ունենալով, որ Սալմաստի տեղական բնակիչները վերադառնում են իրենց հայրենիքը և որովհետև ներկայումս Սալմաստում կան անգին թւով թիւրքահայ փախստականներ, դրա համար էլ գաղթականական գործի գլխաւոր լիազօր գեներալ Թամամշևը դիմել է Տիֆլիսի ռուսական հիւպատոսին և խնդրել, որ սա թիւրքահայ փախստականներին տեղաւորի Բաշկալայի շրջաններում, որտեղ բացւել են անդատու մի քանի կայարաններ։

✦ Գանձակի նահանգապետը հեռագրում է գաղթ. գործի գլխ. լիազօր գեներալ Թամամշևին, որ հայ փախստականները 50-ական հոգուց բաղկացած խմբերով վերադառնում են Վանի վիլայէթը և մինչև այժմ տեղէն գնացել են 200-ից աւելի։ Գաղթականների յետադարձ երթը կապւած է խոչընդոտների հետ, որովհետև մարդատար գնացքներում նրանց տեղ չի տրւում, և չնայած այդ բանին, գաղթականները շարունակում են հաւաքւել Գանձակում։ Այդ ի նկատի ունենալով, գեն. Թամամշևը դիմել է զինւորական հաղորդակցութեան կառավարչին և խնդրել, որ սա կարգից դուրս վագոններ տայ, գաղթականներին հայրենիք ուղարկելու համար։

✦ Խմբագրութիւնս ստացաւ Վ. և Ստ. Սմբատեան ամուսիններից, իրենց մասնաւոր ուսումնարանի աշակերտ-աշակերտուհիներից հաւաքած 6 ռ. 21 կ., որը յանձնեցինք Հայ Օգնութեան կոմիտէի որբանոցին՝ որբերի համար զատկական կարմիր ձու գնելու։

ԼՐԱՏՈՒ

ԹԻՖԼԻՍ

Թագաւոր Կայսրը Բարձրագոյնս հրամայել է՝ ճանաչել ֆրանսիական քաղաքացի Լուի Նիկոլային Բաքւի, Գանձակի, Երևանի, Քութայիսի, Թիֆլիսի, Ստաւրոպոլի և Թերեքի շրջանի հիւպատոս, որի պաշտօնատեղը պիտի լինի Թիֆլիս։

✦ Առաջիկայ շաբթում Թիֆլիս է գալու Մոսկւայի համալսարանի պրիւատ դոցենտ տնտեսագէտ Վ. Տոտոմեանցը, որը պիտի կարդայ չորս դասախօսութիւն։ Առաջին դասախօսութիւնը տեղի կունենայ երկուշաբթի, ապրիլի 11-ին Թիֆլիսի ժողովարանում Հեռաւոր Արևելքի մասին. «Եւրոպան պատերազմից յետոյ տնտեսական և սոցիալական յարաբերութեան մէջ»։ Միւս նիւթերի և ժամանակի մասին կը յայտարարւի առանձին։

✦ Թիֆլիսի հրէական համայնքի բարեգործական ընկերութեան կից պատերազմից վնասւածներին օգնող կոմիտէին թոյլ է տրւած կազմակերպել երկու երեկոյթ, որոնք տեղի կունենան Կայսերական երաժշտական դպրոցի և հրէական երաժշտական ընկ. դահլիճներում։ Երեկոյթների մանրամասն ծրագրի և ժամանակի մասին կը յայտարարւի առանձին։

✦ Ապրիլի 24-ին կը գումարւի Համառուսական երկրորդ արտակարգ համագումարը, որին ներկայ լինելու համար Թիֆլիսի բորսային և Գիւղատնտեսական կոմիտէների կողմից ներկայացուցիչներ են ընտրել իշխան Վ. Ս. Միքելաձէ և Գ. Կ. Բալանթարեան։

✦ Ինչպէս յայտնի է, քաղաքային 2-րդ ընտրողական շրջանի մի խումբ ընտրողներ հաւաքական բողոք էին ներկայացրել նահանգապետին 2-րդ ընտրողական շրջանի ընտրութիւնների ժամանակ տեղի ունեցած անճշտութեան մասին։ Նահանգապետը այդ առթիւ բացատրութիւններ էր պահանջել քաղաքագլխից. վերջինս ապրիլի 4-ին նահանգապետին ներկայացրեց իր պատշաճաւոր բացատրութիւնները։

✦ Նորաթ, ապրիլի 2-ին, Ս. Գ. Մանուէլեանի նախագահութեամբ տեղի ունեցաւ Կովկասեան Բորսային Կոմիտէի նիստը. Անգլիայում գնւած ապրանքների մասին տեղի ունենալիք ժողովին ներկայ լինելու համար կոմիտէի կողմից ներկայացուցիչ ընտրեց պ. Մ. Բեբութեանը։

✦ Ռուս յայտնի դատախազ Ի. Յ. Գոլովի մարտի 27-ին, Կայսերական երաժշտական դպրոցի դահլիճում կարդացած դասախօսութիւնից զուտ արդիւնք է մնացել 588 ռ. 57 կ., որը դրւած է Նորին Կայսերական Մեծութեան Թագուհի Կայսրուհու անւան Թիֆլիսի պահեստի վարչութեան տրամադրութեան տակ, Կովկասեան բանակին զատկական նւէրներ գնելու համար։

✦ Կովկասեան շրջանային մարտային վերատեսուչ պետական խորհրդական Ա. Գ. Լիբեդը, որը ծառայութեան գործերով գնացել էր շրջելու, վերադարձաւ։

✦ Կովկասեան ուսումնական շրջանային տեսուչ Լ. Գ. Լոպատինսկին, որը քաղաքից մեկնել էր ծառայութեան գործերով, վերադարձաւ։

✦ Թիֆլիսի պոստ-հեռագրական վարչութիւնը ի գիտութիւն հասարակութեան յայտնում է, որ ներկայ դէպքերի պատճառով, ներքին գործերի մինիստրի կարգադրութեան համաձայն, ապրիլի 9-ին և 10-ին շնորհաւորական հեռագրեր չեն ընդունւում։

✦ Ստացանք հետևեալ հրատարակութիւնները. 1) Ов. Туманянъ, «Парвана» легенда, пер. съ армянскаго С. Капанаковъ, рисунки Г. Шарбабчянъ стр. 16, цѣна 30 коп., складъ изданія у С. Капанакова, Реутовская 18. 2) Միք. Նալբանդեանի մեծադիր պատկերը, մահւան 50-ամեակի առիթով (1866—1916), հրատարակութիւն Տիգրան Նազարեանի։ 3) «Միտման» գրական, գեղարւեստական և քննադատական ամսագրի 1-ին համարը։ Տարեկան բաժնեգինն է 2 ռ. 50 կ., առանձին գիրքը 25 կոպ.։ 4) Յովհ. Թումանեանի «Հայրենիքիս հետ» էջ 55, գինը՝ 50 կ., Թիֆլիս, «Մամուլ» տպարան։

✦ Հայոց Ազգային Բիւրօն մեզ խնդրում է յայտնել, որ մարտի 20-ից յետոյ ստացել է հետևեալ նւէրները, Թէոդոսիայի Հայկական Կոմիտէից—500 ռ., Օդեսսայի Հայկ. Կոմիտէից 1,000 ռ., Մարսէյլից Կովկասի հայ կամաւորներին նպաստող կոմիտէից 820 ռ., Վլադիկաւկազի Հայկ. Կոմիտէից 1,500 ռ., Մարսէյլից «Հայ երիտասարդաց միութիւնից» 600 ռ., Եգիպտոսից մատաղացու երինջի փոխարէն՝ նւէր Դր. Սարգսեանից 100 ռ. կամաւորների ընտանիքների օգտին։ Բացի դրանից ալբոմների համար նւէր ստացել է կամաւորների ընտանիքների օգտին. Թիֆլիսում՝ պ. Ս. Կիւլպենկեանից 50 ռ., Վարոնէժից բժ. Ս. Աւետիքեանից 25 ռ., Աննա Վարդ-Պարոնեանից 25 ռ., Ս. Տէր-Փանոսեանից 15 ռ., Գ. Տէր-Յարութիւնեանից, Գ. Վարդ-Պարոնեանից, Ն. Տէր-Փանոսեանից, Ա. Դուլթեանից և Ա. Չախմախեանից 10-ական ռ., Եգիպտոսից՝ Ապրեսեանից, Ի. Ղազարեանից և Մ. Գարբէլեանից 10-ական ռուբ., Հաշտարխանից՝ Երեմէևից 10 ռուբլի։

✦ Վրիպակ.—Թերթիս № 76-ի «Հորիզոնի Թղթակիցներից» բաժնում տպւած «Գորիս, 3 ապրիլի» փոխարէն պէտք է լինի «Գորի, 3 ապրիլի»։

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԵՐ ԲԱՐՔԵՐԸ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Շուշի, 28 մարտի

Շուշու փոխադարձ վարկի ընկերութեան ընդհանուր ժողովն էր մարտի 27-ին։ Օրակարգի խնդիրները քննելուց և վաւերացնելուց յետոյ ընդհ. ժողովը որոշեց 1915 թ. ունեցած 15 հազար ռուբլի զուտ եկամուտից 5 % տալ բաժնետէրերին՝ իբրև դիւիդենտ, 1000 ռուբլի ուղարկել Կովկասի Փոխարքային՝ պատերազմից վնասւածների օգտին, 1000 ռուբլի տալ քաղաքի դպրոցներին՝ աղքատ աշակերտ և աշակերտուհիների օգտին և 800 ռուբլի բաժանել քաղաքի աղքատներին։

Վերջում ժողովն անցաւ ընկերութեան վարչութեան երկու անդամի ընտրութեան։ Նախ քան թեկնածուների բւէարկութեան գալը՝ մի խումբ մարդիկ, նախօրօք պատրաստւած զանազան ագիտատորների միջոցով, կամեցան ցոյց ստւերել և բաց բւէարկութեամբ ընտրել տալ նախկին կազմին, որը շատ վատ տպաւորութիւն գործեց հասարակութեան վրայ, քանի որ մէջտեղ կային և նոր թեկնածուներ, ուստի և որոշեց ընտրութիւնը կատարել գաղտնի բւէարկութեամբ։

Պէտք է ասել, որ ժողովը շատ բազմամարդ էր։ Մօտ երկու հարիւր հոգի կային, մի այդչափ էլ «հաւատարմաթուղթ»։

Եւ ինչ մարդ մտնում էր նախագահին բւէ առնելու, նախագահը նրան հարցնում էր իր ձայնի քանակութիւնը և ըստ այնմ տալիս նրա ձեռքը բւէներ։

Շատ հետաքրքիր էր տեսնել, թէ ինչպէս, երբ մարդիկ մտնում և յայտնում էին, որ իրենք մի ձայնի իրաւունքով են ներկայացած՝ վարչութեան անդամը էն կողմից կանչում էր—ոչ, դա երկու ձայնի իրաւունք ունի, որովհետև հաւատարմաթուղթ ունի... Եւ հաւատարմաթղթի մասին տեղեկութիւն ու գաղափար չունեցող մարդիկ ապուշ-ապուշ առնում էին բւէներն ու ձգում։

Սակայն՝ այդ ապօրինութիւնն ասած, թէ կեղծիքը լռութեամբ տանել անկարելի եղաւ։ Բողոքներ յայտնեցան և նախագահն ստիպւած եղաւ ժողովը դադարեցնել և ընտրութիւնը յետաձգել ապրիլի 17-ին։

Բանից դուրս եկաւ, որ մի յայտնի խմբակ, յայտնի դիտաւորութիւններով, հաւատարմաթղթերի ստորագրած հարիւրաւոր անանուն բլանկներ էր ձեռք բերել, որպէս զի տայ այն մարդկանց ձեռքը—նրանց անունները դրոշմելով թղթի ճակատին,—որոնք կը խոստանան կամ միամտութիւն կունենան լուռ ու մունջ իրենց պրոտեժեներին բւէ տալու։ Այնպէս որ՝ ոչ հաւատարմաթուղթ տւողն է իմացել, թէ ում է տալիս իր ձայնի իրաւունքը և ոչ ստացողը, թէ ով է իրեն հաւատարմացնողը։

Ահա ինչպիսի հասարակական բարքերով ենք առաջնորդւում։

Հասկանում ենք ագիտացիա, որը կարելի է եղել ազնիւ ճանապարհով, նոյն իսկ հրապարակօրէն, բայց չենք հասկանում տաքրինութիւններն ու կեղծիքները։ Իսկ ամէն մի ագիտացիայից հասարակութիւնը բարձր պիտի դասէ իր հասարակական շահը։

Առաջ քաշեցէք այնպիսի մարդկանց—աւելի արժանաւորներին քան բւէատէղանի վրայ եղածները, որոնք պատիւ կը բերեն ձեր անւան, ձեր հասարակութեան շահին։ Եւ այն ժամանակ անարժանները իրենք բւէատուփերով յետ կը քաշեն կանաչ սեղանի վրայից։ Իսկ եթէ չունիք արժանաւորագոյններ՝ գոնէ համեստութիւն դրէք եղածների մէջ, գոնէ դրանով պատժեցէք կեղծարարներին։

Այդ է միակ ճանապարհը ձեր արատաւորւած պատիւը վերականգնելու։

Մ.

է քաղաքներում, որ «չորրորդ դասակարգը» աճում է ու պէտք է իվերջոյ յաղթանակէ, որ «չորրորդը» (բանւորական հարցը) չի կարելի ոչնչացնել դեկրետներով, պրոյեկտներով», որ նա «անխուսափելի հետևանք է որոշ տընտեսական զարգացման», և այլն և այլն։ Մարքսի, Կաուցկու գրւածքների ֆըրազէօլօգիան է։ Եւ ոչ մի խօսք «սոցիալիզմի» մասին, ոչ մի ցիտատ որէ մարքսիստ հեղինակութիւնից։ «Սոցիալիստ» կամ «կօմմունիստ» խօսքը բնաւ չի գործածւում. ակներև է և պ. Ղարաջեանի երկիւղը՝ մի զոյգ գըրւածքը տրկածի հանդիպէ...

Ղարաջեանից էլ քիչ առաջ Խաժակեանն էր գրել դարձեալ «Մուրճի» մէջ, աւելի երկար մի յօդւածաշարք «Նաւթաշրջանի բանւորները» խորագրով *)։ Խաժակն ևս թունդ մարքսիստ էր այն ժամանակ, կարդացած էր և մեզնից էլ աւելի լաւ մարսած հաչակաւոր «Կապիտալը». և այդ վերջինի հիմնական մտքերն էր արծարծում—նոյն վարագուրւած ձևերով,—վիճակների, պսակի, բանւորական կացարանների և այլ նման նիւթերի արանքում։ Դրում է այդտեղ, թէ ինչպէս մանր արդիւնագործութիւնը կուլ է գնում խոշորին, գրում է ընդհանուր ոճով «տնտեսական հաւասարութեան» մասին, համեմատում է պրոլետարներին միջնադարեան ճորտերի ու հնադարեան ստրուկների հետ, գտնում է պրոլետարիատի կացութիւնը աւելի յուսահատ... Դարձեալ նոյն մարքսիստական ֆրազէօլօգիան է, առանց սակայն որ և է քաղւածքի որ և է սոցիալիստ հեղինակութիւնից։ Հեղինակը չի վստահանում յիշել անգամ Կարլ Մարքսի զուտ գիտական աշխատութիւնները—Կապիտալ և այլն—ուր մնաց նրա ագիտացիոն մանիֆեստները։

Որքան գիտենք, այդ երեք հոգին էին 90-ական թւականների առաջին կիսում մեր գրականութեան մէջ մարքսիզմը ժողովրդականացնող։ Միք. Յովհաննիսեանը երեքից աւելի երիտասարդն ու վերջինն էր։ Նա և Մանիֆեստի թարգմանիչն էր և, ինչպէս ամէն մի մոլեռանդ նորընծայ, (նա 22 տարի առաջ նոյնպէս նորընծայ էր, ինչպէս այսօր Անանունները) յաւակնում էր աւելի համարձակօրէն և աւելի ընդարձակօրէն ներկայացնել նոր ուսմունքը հայ ծարաւի ինտելիգենցիային։ Դրա համար էլ գնացել էր Շտուտգարտ, Կարլ Կաուցկու բնակավայրը և համաշխարհային մարքսիզմի կենտրոնը։ Խօչընդոտները, սակայն, արհամարհելի չէին։ Նորընծայի առջև ծառանում էր մի երկրորդ գրաքննիչ, յանձին «Մուրճի» խմբագրի։ Ինչպէս յայտնի է, հանգուցեալ Արասխանեանը կաթեդր-սօցիալիստ էր և իր ուսուցիչ Շմօլլերի պէս անհաշտ հակառակորդ էր մարքսիզմի ու առհասարակ ընկերվարական վարդապետութեան։ Նա մեծ դժկամութեամբ էր տպագրում այդ ոգով գրւած յօդւածներ, միւս կողմից էլ հարկադրւած էր տալ՝ նոր աշխատակիցներ զինւորագրելու մտահոգութեամբ։ Որոշ գլուխներ կտրել էին անցնում. Միքայէլեանը մի ընկերվարական յայտարարութեան տակ, թէ Խաժակի և թէ Մ. Յ.-ի յօդւածներում «Մուրճ»-ի խմբագիրը դնում է իր անողոք ծանօթութիւնները, յարձակւում է աշխատակցի վրայ, «ջրում է» սօցիալիզմը և արծարծում է Շմօլլերի լիբերալ պալլիատիւների թէօրիան՝ բանւորական խնդիրը լուծելու համար *)։

Առանձնապէս անողոք էին խմբագրական ծանօթութիւնները Միք. Յով.-ի յօդւածների տակ։ Որովհետև այդտեղ առաջին անգամն էր չսած թէ մի մեծ ձևով ցուցադրւում Մարքսի պատմա-փիլիսոփայական ընդհանուր տեսակէտը, նրանից բղխող շարժիչները, սոցիալական դասակարգային բաժանումներն ու անտագոնիզմը, պրոլետարիատի էութիւնն ու պատմական կոչումը, վերջապէս, սոցիալ-դեմոկրատիայի աճման ընթացքը, մասնաւորապէս Գերմանիայում (Մ. Յ.-ի դատախազները նկատել են, անշուշտ, որ սոցիալիզմի ու սոց. շարժման այդ ընդարձակ տեսութեան մէջ—«Մուրճի» մի շարք համարներում զետեղւած—հեղինակը ոչ մի տեղ դիմամբ չի գործածել սօցիալիզմ, կօմմունիզմ, սօցիալ-դեմօկրատ և նման արտայայտութիւններ)։

Այդպէս ուրեմն՝

Պարզ է բոլոր տրամաբանող և չխառնակ մտքերի համար, որ Միքայէլ Յովհաննիսեանը 1895-ի իր յօդւածաշարքում մարքսն անգամ չի անցուցել՝ «յափշտակելու» իր թարգմանած Մանիֆեստի «54 տողը» և «թաքցնելու տառը»։

Պարզ է ամենքի համար, որ Մանիֆեստը «թալանելու» բան չէ։

Եթէ չի յիշւած յօդւածի մէջ Կարլ Մարքսի «Կոմմունիստական Կուսակցութեան Մանիֆեստը»—պատճառը այն չէ, որ երբ հեղինակը խոյս է տւել ցիտատներից և կամեցել է իւրացնել այդ Մանիֆեստի տողերը,—այն էլ բառացի թարգմանւած առաջին գլխի առաջին պարբերութիւններից *)։

Միք. Յով.-ը ոչ թէ սիրում է լըռութեամբ անցնել աղբիւրների վրայից, այլ չափազանց շատ է յիշատակում նրանց։ Առաջին յօդւածաշարքը վերջանալուց մի տարի յետոյ՝ «Մուրճի» մէջ լոյս տեսաւ նոյն Միք. Յովհաննիսեանի մի երկար տեսութիւնը, Եւօլիւցիայի Գաղափար խորագրով, որ փոքրիկ ընդհատումներով շարունակւեց ամբողջ [illegible] մէջ մարքսիզմի հաստատւելը փորձում էր բնափիլիսոփայական մատերիալիզմի հիմունքները ժողովրդականացնել հայ ինտելիգենտ երիտասարդութեան մէջ։ Մի ամբողջ շարք անուններ ու հեղինակութիւններ են յիշատակւած այդտեղ։ Միմիայն նորընծան կարող էր այդքան եռանդ ցուցահանել քաղւածքների մէջ։

Որովհետև գիտւած է, որ նորընծաները առհասարակ սիրում են փայլել (щеголять) ցիտատներով, յաճախ նոյնիսկ ոչ անհրաժեշտաբար, մի երկտողի, մի քանի խօսքերի տակ սիրում են նրանք յիշատակել մեծ հեղինակների անունները, ցոյց տալու համար, որ կարդացել են, ճանաչում են այդ հեղինակներին։ Lucifer-ն է միայն, որ համեստօրէն հրաժարւում է այդ «փայլելու» առևտուրից և խրատում է ամբողջ գրքեր, առանց անւանելու հեղինակներին։ Փայլելու մտահոգութիւնից ազատագրւած են Lucifer-ին ու Անանունին հիւրընկալող թերթի խմբագիրները, որոնց «ինքնատիպ» «խօրագրումները» ժամանակին մերկացւած են և տպագրւած մեր մամուլի մէջ։

Ա՜, թանձրամած տխմարութիւն... Այդ մերկացումների վրէժն է, որ կուզէ հանել. միւս կողմից էլ ծանր է գալիս այդ պարոններին, որ Միք. Յովհաննիսեանի ընկերները անողոք կերպով խարանում են հայ մարքսիստներ մեծամասնութեան չլեցուցիչ դատարկութիւնը։ Միք. Յով.-ի 21 տարի առաջ գրած յօդւածը՝ Անանուն որակւմ է «կոմպիլյատիւ» անհանոյ։ Այդ Անանունների ամբողջ լեգէօնը այսօր էլ կերակրւում է իր նոր բանակը կոմպիլյացիաներով. այն էլ կասկածելի որակի։ Նրանք այսօր ունին գրելու, թէօրիական աշխարհայեացքը արծարծելու համար՝ շատ աւելի ազատութիւն ու դիւրութիւն, քան վաղեմի հայ մարքսիստները. և այդ դիւրութիւններն ունենալով հանդերձ՝ դարձեալ ոչինչ չեն արտադրում. խակ ու անհիմն գրաբարական շաղողութիւններ միայն։ Եթէ կան քիչ-շատ գնահատելի աշխատութիւններ հայ գրականութեան մէջ մարքսիզմի և յարակից վարդապետութիւնների ու հոսանքների մասին, դարձեալ պարտական ենք Միք. Յովհ.-ի բանակի մարդկանց։ Եթէ հրապարակը մեր միմիայն դասխտներին, մարքսիզմի կարիկատուրը միայն կունենայինք... Որովհետև դասխտները սակաւաթիւ բացառութեամբ զուրկ են յաւիտենօրէն նորընծայի վիճակում, մնացած են միշտ ուրիշների ուղեգներով—Կաուցկու, Լենինի, Պլեխանովի... Բայց մենք ժամանակ ու սիրտ չունինք Անանուններով զբաղւելու և նրանց գրական արտադրութիւնները խուզարկելու։

Ահա «սէնսասիօն մերկացումների» արժէքը։ Ահա և լաւագոյն մարքսիստներից մինը։ Թողնենք, ի վերջոյ, որ բնորոշէ պ. Անանունին մի հայ ինտելիգենտ, որ նրա երեկւայ յարգողներից է և, ասում են, մեր հակառակորդ բանակից, Գ. Դ. Տէր-Ռուբինեան որին ճանաչելու պատիւը չունինք, և որ, ի թիւս շատ ուրիշների, վրդովւած է պ. Անանունի արարքով, ուղղել է Հորիզոնին—դեռ մարտի 5-ին—մի բաց նամակ պ. Անանունի հասցէին, ուր գրում է ի միջի այլոց հետևեալ տողերը.

«Այսօր ցաւօք սրտի ստիպւած եմ փոխել իմ կարծիքը ձեր մասին—«Մշակում» ձեր «Խոնարհ զեկուցումը պ. Միք. Վարանդեանին» ապացուցեց, որ դուք էլ նման էք ձեր միւս համախոհներին... Ափսոս։ Ես չեմ ուզում քննել ձեր թեթև «Խոնարհ զեկուցումը»։ Կը խնդրէի, որ պ. Վարանդեանն ևս լռութեամբ պատասխանէր այդ անտեղի և անժամանակ հարցադրմանը։ Ներկայ օրերում այդպիսի զեկուցումները ապացոյց են մտքի անազնւութեան և բովանդակութեան սպառումի»...

Այդպէս—երեկւայ մի յարգող, որ տարբեր կարծիք է ունեցել պ. Անանունի լրջութեան մասին։ Եթէ մենք աւելի խիստ լինելու լինէինք՝ պիտի գործածէինք արաբերէն վայել անականը,—անանուն։ Ֆրանսիացին, գերմանացին մի վատ վարմունք յատկանշելու համար, ասում են յաճախ՝ sans nom, namenlos. Այսինքն՝ անանուն, անորակելի։ Մեր ընթերցողը իրաւունք ունի նոյն անունով որակելու ներկայ դէպքը։ Նա իրաւունք ունի ասելու, որ իր անանուն վարմունքով պ. Անանունը միանգամայն արդարացնում է... իր անունը։

Միք. Վարանդեան

* * *

P. S. Հաւատացեալներից մինն էլ շպրտում է այս կողմը ֆրազները.

«Ո՞ւմ չէ յայտնի, որ Մարքսն ու Էնգելսը եղել են միշտ ատելի մեծութիւններ Յովհաննիսեանցի ու նրա համախոհների համար»...«Արի տես որ Մարքս-Էնգելսի յաւիտենական թշնամին»... և այլն։

Մարքսի թշնամի չեն Միք. Յովհաննիսեանները,— ձեր հասկացած մարքսիզմին, այո՛, թշնամի են։ Փըրփուրը վանեցէք ձեր բերաններից և տեսէք թէ ինչ է գրել նոյն Միքայէլ Յովհաննիսեանը Մարքսի ու մարքսիզմի մասին՝ համեմատաբար նորերս (1910-ին) հրատարակած իր երկու ստւար հատորների մէջ, որ դուք, ի հարկէ, դիւրութեամբ կը գտնէք։ Քանի որ այդքան քնքշօրէն գրգռւած էք նրանց հեղինակի անձնաւորութեամբ։

Մ. Վ.

---

*) «Մուրճ» 1892-93 թ.

*) Տես մանաւանդ Ա. Արասխ.-ի ընդարձակ ու թունոտ ծանօթութիւնը 1895-ի «Մուրճ» № 11-ի մէջ։ Այդտեղ «Մուրճի» խմբագիրը մի կողմից ցոյց է տալիս, որ չի ըմբռնել սօցիալիզմի էութիւնը (նա կարծում է, թէ սօցիալիստական շրջանակներում մարդկային հասարակութիւնը պիտի չպիտի զարգանայ, այլ պիտի դատապարտւի անշարժութեան), միւս կողմից իրաւամբ նըշկատում է, որ Միքայէլ Յովհաննիսեանի մարքսիզմը կուրօրէն դոգմատիկական է, որ «նրա համար սօցիալիստ գրողներն ու գործիչները մի մի մարգարէներ են և նրանց խօսքերը մի մի պատգամներ»...

Այդպէս էր ժամանակը և նորընծաների մըտայնութիւնը...

*) I գլխի երրորդ տողից։

digitised by A.R.A.R.@

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԽՈՀԵՐ

III

Կրթական չատ սուր խրախնդիրներ տեսնելով մեր ուսուցիչների միջամտութեան մէջ, որոնց մենք դեռ առիթ կունենանք դառնալու, այժմ կանգ ենք առնում նրանց ուսումնական վրայ—կրթական և ուսումնական խօսքի տարբեր հասկացողութեամբ։

Ուսման կողմից մեր ուսուցչութիւնը գտնւում է մեծ մասամբ ողորմելի, անմխիթար վիճակում։

Շատ դպրոցներում տեղ են գտնում այնպիսի ուսուցիչներ, որոնք ուսուցչական ոչ մի ցենզ չունին, ցենզ բառի իսկական իմաստով, որը մեզ հասկանալի պէտք է լինի ուսուցչութեան պատրաստութիւն կամ ուսուցչութիւն անելու արժանաւորութիւն խօսքով։ Այն է՝ նրանք պէտք է կամ թեմականաւարտ լինին, կամ ճեմարանաւարտ, եթէ միայն ծխական դպրոցներումն են պաշտօն վարում։ Բայց ընդհակառակը, առանց սեռի, առանց ուսման խորութեան ամեն մի համբակ կը տեսնէք, որ պաշտօն է ձեռք բերում որ դպրոցում կամենում է։

Այդ երևոյթը ոչ միայն մեր դըպրոցներում նկատելի է, այլ և չատ պետական ժողովրդական դպրոցներում։

Դեռ մի կողմ թողած եկեղեցականծխական և այլ տեսակ դպրոցները, մեր թեմական դպրոցներում անգամ—ուր ընտրութիւնը պէտք է լինի անաչառօրէն—նշանակւում են ուսուցիչներ, որոնք, գիտուք, պէտք է լինին կամ հալւապան, կամ բանկի ծառայող, կամ առատմարոյժ, կամ չինութեան, հանքի, գործարանի ճարտարապետ։ Այդ դեռ բաւական չէ, նրանցից չատերը լինում են թերուս, դեռ ուսանողական հագուստի մէջ, և մտնում են ուսուցչութեան՝ կամ մի երկու տարի այդ պաշտօնով մի փոքր դրամագլուխ ձեռք բերելու, որպէսզի դրանով իրենց ուսումն ապագայում չարունակել կարողանան, կամ, ձմ գիտէ, ինչ պատճառներից դրդւած։ Եւ դրանց տեղը, դրանց միակ պարտեւորը ազգային դպրոցն է։ Ազգային դպրոցն է, որ պիտի հովանաւորէ, ապաստան լինի դրանց՝ յանուն հայ մատաղ սերնդի կրթութեան ապագայան։

Մեր դպրոցական—առաւելապէս թեմական դպրոցի—ղեկավարներից չատերը չեն քննում, թէ իրենց հրաւիրած ուսուցիչն ինչ արժանիքի տէր է, թէ նա պէտք է լինի ճեմարանական, համալսարանական՝ սրա համապատասխան մասնագիտութեան գիտութեամբ, կամ ուսուցչական ճեմարանի պատրաստութեամբ, թէ կարելի է ուսուցիչ հրաւիրել եւ կոմերսանտին մաթեմատիկոսի տեղ, եւ տեխնոլոգին ռուսաց լեզուի ուսուցչի տեղ, այլ ամեն անգամ, կամ գրեթէ ամեն անգամ հետեւում են յարմարելու սկզբունքին, որ մեզանում խօլա տանել է նըշանակում, որովհետեւ նրանցից ամեն մէկի քթի տակ, ամեն մէկի գրասեղանում «խօլա տանողներ» չատ են ճարւում, որոնց եթէ դեռ մի քիչ հեռուն նայենք՝ խուլեր ու համրեր եւ կը գտնենք մէջները, այսինքն ականջի և լեզուի արատաւորներ, թող դեռ ապուշները և կիսապուշները...

Ինչ տարակոյս, որ այդպիսի դըպրոցում, այդպիսի ուսուցչի ձեռքի տակ պատրաստւած աշակերտը կը մընայ նոյնչափ թերուս, նոյնչափ տգէտ մի անձնաւորութիւն։

Եւ այդ իսկ պատրաստութեամբ նա կեանքի մէջ մտնելով պէտք է գնայ ուսուցչութիւն անի ծխական դպրոցում, մանուկ սերունդ կրթի!

Դեռ մխիթարական է, եթէ այդտեսակ պատրաստութեամբ աշակերտը գոնէ աւարտում է դպրոցը։ Հապա որ չատերն իրենց ուսուցչի օրինակին հետեւելով, թերուս ու կիսատ են դուրս գալիս, միջին դասարաններից, և նոյնչափ կիսատ պատրաստութեամբ էլ գիւղ գնում...

Ինչ պէտք է սովորեցնէ արդեօք այդպիսի ուսուցիչն իր աշակերտին։

Նա, որ ոչ միայն տառասխալներով է լցնում իր գրութիւնը, այլ և գիրը գրի նման չէ, փչացած, անվարժ, աղաձև, վերծանելու անհնարին... իսկ մաքուր գիրը գիւղական դպրոցում տարրական ուսում ստացող և այնտեղից դէնը չգնացող ու կեանքի մէջ մտնող աշակերտի համար չատ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի։

Նա, որ երկու տող անսխալ գրելը չի իմանում։ Նա, որ պատարագը պատարաճ է գրում, գաւառը ցավառ, կառավարիչը կառաւարիչ և այլն...

Ու նա պիտի աշակերտին գրել սովորեցնի և գեղագրութեան դաս տայ։

Իմ առաջ են այդտեսակ գրութիւններ և այդ տեսակ գեղագրութիւններ չատ օրինակներ, որոնց միայն վայ կարելի է կարդալ։

Ահա որպիսի դաստիարակների ձեռքն ենք յանձնում մենք մատաղ սերնդի կրթութիւնը։ Ահա որպիսի պատրաստութեամբ ենք գիւղ ճամբում մեր մարդ առաջնորդներին։

Խելքով ու գիտութեան պաշարով անաս առաջնորդներին։

Միսաար

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

«Рус. Сл.»-ի ասելով, Սոֆիայի բոլղարական շրջաններում յայտարարում են, որ Ռուսաստանը վճռել է բռնութեամբ կամ իրեն՝ Ռումինիայի համաձայնութեամբ խախտել նրա չէզոքութիւնը և ներս խուժել Բուլղարիա։

— «Daily Telegraph»-ի Հաագի թղթակիցը հեռագրում է. Վիլհելմը ներկայումս գտնւում է Պոտսդամում, ուր ընդունում է միայն իր ընտանիքի անդամներին և մի քանի պաշտօնակատար անձերի։ Վերջին անգամ Վերդենի մօտ եղած ժամանակ կայսրը քիչ էր մնում սպանւէր իրեն մօտիկ պայթած ֆրանսիական մի հրանօթից։ Սպանւած են մի քանի սպաներ, ջարդւած է կայսերական աւտոմոբիլը։ Վիլհելմի անակնկալ վերադարձը Պոտսդամ և այնտեղ նրան շրջապատող խորհրդաւորութիւնը ստիպում է կարծել, որ նա կամ վիրաւորւած է հրանօթի բեկորներով, կամ թէ այդ դէպքը խիստ ցնցել է նրան։

— «Рус. Сл.»-ն հաղորդում է, որ անգլիական նշանաւոր գրող Արտուր Կոնան-Դոյլը այցելելու է Կովկասեան ռազմաբեմը։

— Բուխարեստից հաղորդում են, որ Ռումինիայի և Իտալիայի միջև բանակցութիւններ են սկըսւած սահմանամերձ ընդհարումներից խուսափելու նպատակով։

— Պարիզից հաղորդում են, որ ֆրանսիական սոցիալիստական թերթերից ոչ մէկը չի տպել ֆըրանսիական սոցիալիստների «Ազգային խորհրդի» նիստի վիճաբանութիւնները, ուր գերմանական սոցիալիստների հետ յարաբերութիւններն վերսկսելու առաջարկը մերժւած էր 1,996 ձայնով 960-ի դէմ և 12-ի ձեռնպահութեամբ։

— Ցիւրիխից հաղորդում են Լոնդոնի թերթերին, որ Բաղդադի խալամ բնակչութեան մի խոշոր մասը հրաման է ստացել հեռանալ, որովհետև սպասւում է, որ քաղաքը պիտի պաշարւի։

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Կարս, 31 մարտի

«Հորիզոն»-ի № 63-ում «Հայ ուսուցչութեան դերը նոր հոգսի առջև» յօդւածը, դժբախտաբար, բերքին [illegible] սղութեան պատճառով, չի տպագրւել ամբողջութեամբ և տպւել է այնպիսի վերջաբանով, որ չատ ընթերցողների վրայ, որոնք ճանաչում են ինձ և իմ գործունէութեան թափը, սակարկութեան տպաւորութիւն թողնելով թիւրիմացութեան մէջ է գցել։ Իմ դրածը մի անհատական համեստ առաջարկ է՝ բղխած մեր ազգային անասելի վիշտը մոռմոքելու անկեղծ ցանկութիւնից և հայ ուսուցչութեան վրայ ունեցած հաւատից և որը կարող է ընդունւել, կամ չընդունւել։

Անհատական կարծիք յայտնելը բոլոր եւրոպական, նոյն իսկ քիչ թէ չատ կրթւած ազգերի մէջ անվիճելի ընդունւած սկզբունք է, սակայն հայերիս մէջ դեռ այդ խնդիրը հասունացած չէ։

Իսկ դպրոցական գործը իմ սրտին բոլոր առաջնոյն նոյնքան մօտ է և նւաստս նրա յառաջադիմութեանն ու նախանձախնդրութեանը գործնականապէս նոյնքան նւիրւած։

Գիսակ

Խմբագիր՝ Ս. ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ ԲԻՒՐՕ»-Ի ԿՈՂՄԻՑ

ՓՆՏՐՒՈՒՄ ԵՆ

ԲՈՒԼԱՆՈՒԽ Գեաբոլ գիւղից, Մելիք Կիրակոսեան և Կարապետ Աստուածեան, երդումով գինւոր են եղել թիւրքին, իսկ այժմ, դէսից-դէնից լսելով իբր թէ գերի են ընկել ռուսին։

ՎԱՆ Աւանց գիւղից, Ցակոբ Գեւորգեան (մէյխանոցի), երեք տարի առաջ գնացել է Ամերիկա՝ central falls։ Երկու տարի է, որ լուր չկայ նրանից։ Փնտրողը նրա ամուսինն է—Սիրանուշ։

ԷՐԶՐՈՒՄ Հացագործեան ամուսինները — Արսէն և Զառէթ, փափագում են իմանալ՝ Էրզրումի ազատւածների թւում չկա՞ն արդեօք բնիկ Մշեցի՝ Արշակ Ցակոբեանը, իր կինը — Սրբուհին, նրանց որդիները, ինչպէս և Արշակի քոյրը — Նուարդ։

ԲՈՒԼԱՆՈՒԽ Կոփ գիւղից, Արշակ Բաւոյեան. գինւոր է եղել թիւրքին, իսկ այժմ, իբր թէ գերի է ընկել ռուսին։ Փնտրողը նրա եղբայրն է Արգար։

ՈՐԲԵՐԸ

ՎԱՆ Շահ-Բաղի գիւղից, Գրաբիոն 16, Կիրակոս 14 տարու Օհաննիսեանները։ Փնտրողը Շահ-Բաղեցի Օհաննէս Կիրակոսեանն (Միրզաեան) է։

ՎԱՆ Հայկավանքցի Արծրուն Ցովհաննիսեան (Միրզայեան) 15 տարու։ Փնտրողը (վերինը)։

ՈՍՏԱՆ Հիւի գիւղից, Աղասաւէի 7 և Սիրուն 5 տարու Միքայէլեան քոյրերը, մեծ գաղթին էջմիածնում կորւած։ Իբր թէ որբանոցները կը լինին։ Փնտրողը նրանց հայրն է՝ Միքայէլ Ցարութեան։

ԽՆՈՒՍ Խոզլու գիւղից, Կաքաւ Կնոյեան 15 տարու, կորւած վերջին գաղթին։ Փնտրողները հօրեղբայրներն են—Մկրտիչ և Տաճատ քահ. Մարտէեանները։

ԿԱՐՃԿԱՆ Եղէգիս գիւղից, եղբայրներ — Զօհրէ և Գիւրջի 7, 8 տարու, ժամանակին Իգդիրի որբերի հետ փոխադրւած։ Բոլոր որբախնամ մարմինների ուշադրութեանն ենք յանձնում յատկապէս։ Փնտրողը նրանց հայրն է՝ Վարդան Տէր Օհանեան։

Այս բոլորի համար պէտք է յայտնել Թիֆլիս, Բեբութովսկայա, № 30, «Տեղեկատու Բիւրօ»։

Որբեր, իրենց կորուստները փընտրելու համար ուղղակի դիմում են «Հորիզոնին» կամ այս ու այն անհատին։ Պէտք է գիտնան այդպիսիները, որ այդ դիմումի նամակները նորից մեզ են տրւում ի յայտարարութիւն։ Իսկ սրանից յետ, յայտնում ենք ամենքին, որ պէտք է նամակի հետ ուղարկել մեզ նաև 30 կոպէկի նամականիշով (մարկա), այլապէս, կատարւած դիմումները անհետանք կարող են մնալ յաճախ։ 399 1—1

ՆՈՐ ՅՈՅՍ, ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

— ՆՈՐ ՈՅԺ —

ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ՏԱՆՋԱՆՔՆԵՐ

Ջղայնութիւնը, ջղային թուլութիւնը, ընդհանուր թուլութիւնը և սեռական թուլութիւնը առաջանում են միմիայն գլխի և մէջքի անկանոն և թոյլ գործողութիւնից։

Այդ անկանոնութիւնը կարող է լինել ժառանգական, կամ առաջ է գալիս, երբ կեանքը պահանջում է մարդուց մեծ, ծանր աշխատանք՝ նիւթական պակասութիւնների ժամանակ, կամ երբ մարդուն քայքայում են հազարաւոր վշտեր, մտածմունքներ, կարիք և կամ երբ նա հիւանդ է [illegible] կամ [illegible], ինչպէս օրինակ սիֆիլիս, արիպեր, թոքախտ, մշտական փորկապութիւն և այլն, որոնք ի վերջոյ դարձնում են նեւրաստենիկ։

Նեւրաստենիայի և ջղայնութեան նշանները. 1. առաւօտ տեղից վեր կենալիս զգում էք յոգնածութիւն, աչքերի մթագնութիւն, ընդհանուր մարմնային թուլութիւն, դառնում էք ջղային, բարկացկոտ, ձեր յիշողութիւնը թուլանում է, տանջւում էք անքնութիւնից, սկսում էք միայնակութիւն, զգում էք երբեմն ողնաշարի և մէջքի ցաւ, գլխի պտոյտ, ձեր մտաւոր և ֆիզիքական ույժը և առողջութիւնը կամաց կամաց քայքայւում են, արագ չարժումների ժամանակ սիրտը անկանոն է բաբախում, ախորժակ չունէք և այլն և այլն։

Մարդիկ յաճախ ուշադրութիւն չեն դարձնում այդ երեւոյթների վրայ, բայց յետոյ արդէն ուշ է լինում... Սկզբից և եթ պէտք է բժշկւել, ամրացնել մարմինը, պէտք է ուղղակի պակասած ֆոսֆորը լրացնել առանց որի ուղեղը և ջղերը չեն գործում։

Ֆոսֆորը աւելացնում է մարդու մէջ աշխատանքի էներգիա, եռանդ, երիտասարդութիւն։

Պարիզի յայտնի բժիշկ Դիէգին երկար աշխատանքից և փորձերից յետոյ աջողւել է պատրաստել միակ դեղը, որը պարունակում է իր մէջ մեծ քանակութեամբ Ֆոսֆոր. այդ դեղը կոչւում էր Սոխմուլոլ, որը վերականգնում է կորցրած երիտասարդութիւնը, առողջութիւնը և ընդհանուր ջղայնութիւնը և թուլութիւնը. արտասահմանի և Ռուսաստանի յայտնի պրոֆեսորները, բժիշկները և հիւանդները ունին իրենց գովասանքը և չնորհակալութիւնը և այժմ զանազան սանատորիաներում և հիւանդանոցներում բժշկւում են հիւանդներին։ Պարիզի յայտնի բժիշկ Դիէգի հանճարեղ դեղով՝ Սոխմուլոլով... Ահա ինչ են գրում Սոխմուլոլի բժշկութեան մասին բժիշկները։

Մեծարգոյ պարոն.

Մի ամսի չափ ուղարկելով արտասահման՝ իմ հիւանդներին թողնում եմ լի յոյսով, որ նրանց ջղայնութիւնն ամբողջովին կը բժշկի Սոխմուլոլով։

Եկատերինոսլաւ, կին-բժիշկ Դեմբովսկայա։

Մեծարգոյ պարոն.

Ձեր ուղարկած մի տուփ Սոխմուլոլը գործածեց մի ջղային հիւանդ, որ ունէր ստամոքսի մարսողութեան թուլութիւն, անչափ զգայնութիւն, գլխապտուտութիւն և սրտի անկանոն բաբախում։

Ինչպէս Սոխմուլոլը պատրաստւում է Ֆրանսիայում (Փարիզում), ամեն մի տուփը ունի գործարանի դրոշմը՝ Institut «D-r Calvet Paris». Մի տուփը բաւական է, որ դուք զգաք ձեր հրաշալի գործողութիւնը եւ դուք կը ստանաք ձեր ուզած եռանդը եւ առողջութիւնը. դեղերի հետ ուղարկւում է բոլոր եւրոպական և Ռուսաստանի պրոֆեսորների, բժիշկների, հիւանդների գովասանքները և չնորհակալական նամակներ։

Պատւէրները, փողը և նամակները ուղարկել 1) Тифлисское отдѣленіе Института доктора Кальве, Тифлисъ, Эриванск. площ. Пушкинская 3, верхній этажъ отд.58 (ճշգրիտ հասցէն գրել լրիւ, ինչպէս որ տպւած է)։ Մէկ տուփը արժէ 7 ռուբ. կանխավճարով և վերադիր վճարով 50 կոպ. աւելի արժէ։ Ով ուղարկի 7 ռ. փողը առաջուց լիովի ճանապարհածախս չի վճարում, իսկ 4 տուփը արժէ 25 ռ.։

Վերադիր վճարով ուղարկում է միայն 2 ռ. 10 կ. կանխավճար ստանալուց յետոյ։

885 0—21

ԱՏԱՄՆԱԲՈՒԺԱՐԱՆ

ՋԻԼԲԵՐՇԱՑ-ՇԱՊԵԼՆԻԿՈՎԱՑԻ

Ելիսաւետինսկայա փողոց, № 7. Բօ-Մոնդի դիմաց, Վորոնցովի արձանի մօտ։ Ընդունում են մասնագէտ բժիշկները, առաւ. 9. 8-ից—երեկ. 8 ժամը։ Կարելի է բժշկել բառ քանդութեան առանց бор-машины և ատամները հանել առանց ցաւի, [illegible] ներգործութեամբ։

Ատամնաբուժարանն ունի արհեստանոց, ուր ընդունւում են պատւէրներ ամեն տեսակի արհեստական ատամների համար. պատւէրները [illegible] կատարւում են չուտ։ [illegible] 24 [illegible] 1 ռ. 50 կոպէկից և վեր։ 25—2

Խապիրի շրջանից, Զինջուրլի գիւղից երեք եղբայրներով, Սահակ, Սարգիս և Ցարութիւն Սեմերջեանցներ փնտռում ենք մեր մօրը Բողարբերին, Սահակի կնոջ Հրանուշին, մեր քրոջը՝ Ռուշհեյթին, 8 տարեկան եղբօրը Շմաւոնին և 7 տար. եղբօրը՝ Զաքարիային։ Իմացողները թող գրեն Харьковъ, Б.-Московская ул., № 79, Булочная, Сааку Семержянцъ. 398 2—1

Լոյս տեսաւ և վաճառւում է

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆՈՐ ԵՐԳԱՐԱՆ

— ՌԱԶՄԻ ԵՐԳԵՐ —

Բարեփոխւած և ընդարձակւած բազմաթիւ նոր երգերով ու պատկերներով։

Գինն է 50 կոպէկ։

Դիմել Թիֆլիսի բոլոր հայ գրախանութներին։ Գաւառով գնողներին զեղջ կը լինի. իմ հասցէն՝ Тифлисъ, Ходживанская ул. № 16, Х. Теръ-Оганесянцъ.

Մամուլի տակ է և չուտով լոյս կը տեսնի «Հազար եւ մի գիշերներ» Ա. հատորը. ամբողջ գործը բաղկացած է վեց հատորից, թարգմ. հանդուցեալ Մ. Ցովհաննիսեանի։ 406 2—1

ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, գրական

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Երևանի մէջ չուտով պիտի վերահրատարակւի «Աշխատանք» շաբաթաթերթը

Տարեկան բաժնեգինն է 4 ռուբլի, կիսամեայ՝ 2½, հատը 10 կոպէկ։

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ ՄԱՏԹԷՈՍ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ

Հասցէն. Эривань, Назаровская ул., № 23, Խմբագրութիւն «Աշխատանք»-ի.

388 4—2

ՓՆՏՐՈՒՄ ԵՄ

ԴԱՍԵՐ ՍՈՎՈՐԵՑՆՈՂ

(ռեպետիտոր) համեստ վարձատրութեամբ. ցանկալի է ուսանող, գիմնազիայի համար պատրաստելու. 5-րդ քաղաքամաս, Աղստաֆինսկի պերեուլ., տուն № 10, Աղաբաբեանց։

403 2—1

Վաճառւում է Ց. ԷԼԻԲԷԿԵԱՆԻ

Աշխարհագրական Ատլասը

Հայ դպրոցների համար։ Դիմել Թիֆլիսի գրավաճառներին կամ հեղինակին՝ Ներսիսեան դպրոց։

405 10—1

Քաղաքային Ուպրաւան, բաց անելով Քաղաքավարչական Թանգարանում առանձին բաժանմունք

„ՊԱՏԵՐԱԶՄ“

որի մէջ պիտի ամփոփւեն այն բոլոր բաները, ինչ վերաբերում է պատերազմին, խնդրում է Թիֆլիսի հասարակութեան օգնութեան գալ Ուպրաւային, նւիրաբերել բաժանմունքին այն, ինչ կը գտնւի իւրաքանչիւրի մօտ, [illegible] թերթեր, պլակատներ, բրոշյուրաներ, գեղանկարներ, տեսարաններ [illegible] թանքեր, յաղթարձանների և այլ լուսանկարներ), զէնքեր և այլն, [illegible] որ կապ ունի պատերազմի հետ։

Ամեն մի այդպիսի նւիրատւութեան համար Քաղաքային Ուպրաւան չնորհակալ կը լինի բոլորին։ Խնդրում ենք բերել Քաղաքային Ուպրաւայի Հասարակական Բաժանմունքը։

953 2—

ՏՐԻՊՊԵՐ

Ով ցանկանում է մի անգամ ընդ միշտ ազատւել այս ծանր հիւանդութիւնից, ԶԳԼՏՓ Է ՄՈՌԱՆԱՑ, որ կայ միջոց,—և այդ գերմանական մի- „ԳՈՆՈՋԱՆ“ կապսիւլները, որով դուք կարող էք ջոցն է,— ազատւել մի քանի օրւայ ընթացքում ամենահին տրիպպերից անգամ։

Այդ միջոցը փորձել են Թիֆլիսի, Ռուսաստանի և արտասահմանի բոլոր բժիշկներն ու պրոֆեսորները, և ճանաչւած է որպէս առաջինը եղածների մէջ։

— ՄԵՐ ԵՐԱՇԽԻՔԸ —

Եթէ Ձեզ համար դժւար չէ, խնդրում ենք հարցրէք ինչ բժշկի որ ուզում էք «ԳՈՆՈՋԱՆ» կապսիւլների մասին, և նրանք ձեզ անպայման կը յանձնարարեն այդ կապսիւլները։ Այս միջոցը կիրառելի է թէ տղամարդկանց և թէ կանանց համար։ Ապաքինւելու համար սաս փող մի ծախսէք, որովհետև 4 տուփ ընդունելուց յետոյ վերջնականապէս դուք կը բժշկւէք։ Զգուշացէք, թէ այս ռեկլամ է, այլ փաստ։ Խնդրում ենք չչփոթել այլ պատենտաւոր միջոցների հետ, որոնց բժիշկները երբէք չեն յանձնարարում հիւանդներին։

Մի տուփի գինն է 3 ռուբ. 50 կոպ.։ Օտարաքաղաքացիներին ուղարկւում է 3 ռ. կանխավճար ստանալուց յետոյ։ Նամակներով և պատւէրներով դիմել բացառապէս՝ Р. Я. ШМИДТЪ, ТИФЛИСЪ, ТХИНВАЛЬСКАЯ, № 12. Ռ. Շմիդտ, Թիֆլիս, Թխինւալսկի փ. 12, Մեծավոյ փողոցով, Գոլովինսկի պր. մօտիկ. անձամբ ամեն օր ժամը 2-ից մինչև 6-ը երեկ.։ Վաճառքը ամբողջ օրը Դեղավաճառներին և գեղագործներին գեղջ։

939 3—3

Ապրիլի 1-ին, Կարմիր Խաչի միապահեստից (Արսենալի սար),

կապից փախել են երկու մատակ ձի, սև և աչխէտ, ճակատին սպիտակ գիծ, երկուսի էլ աջլի ձախ թիակի վրայ խարանած Э տառով։

Ով յայտնի է այդ ձիերի տեղը, խնդրում ենք յայտնել Ռուսաստանի Ընկերութ. Կարմիր Խաչի հաւաքատեղի գիւղատնտեսական Արսենալի սար, պրապորշչիկների դպրոցի կազարմաների ետեւը։

397 2—2

ԳՈՆՈՐՐԷՈՎ-ՏՐԻՊՊԵՐՈՎ

ՀԻՒԱՆԴՆԵՐԸ

որոնք աճողին քանակութեամբ փող և ժամանակ են վատնել անհետևանք իրենց հիւանդութիւնից բժշկւելու համար, այժմ լիակատար հնարաւորութիւն ունին վերջնականապէս ազատւել նրանից, կիրառելով գիտնականօրէն—կատարելագործւած ֆրանսիական պրեպարատ

ՊՐՈՖ. ՄՈՐՆԻ ԲԼԵՆՈԶՈԼԸ

«Բլենոզոլը» բաղկացած է բոլորովին նոր, վերջերս գտնւած քիմիական տարրերից և բժշկական պրակտիկի մէջ ընդարձակ գործածութիւն ունի, որպէս աչքի ընկնող մի միջոց, որը ամբողջապէս բուժում է սուր և քրոնիկական գոնորրէն, առաջացնելով՝ միզափամփուշտի, երիկամունքների բորբոքումը և գոնորրէի այլ բարդութիւնները։

Պրոֆ. Մորնի «Բլենոզոլը» արմատապէս ոչնչացնում է գոնորրէի միկրոբները ինչ գործարանում էլ նըրանք գտնւելիս լինեն և ինչքան խորը կերպով նրանք մտած լինեն մկանունքների մէջ։

Կանոնաւոր կերպով միզախողովակը տեսահանութեան ենթարկելով, «Բլենոզոլը» արագութեամբ կտրում է ցաւերը, ծակոցները, թարախի հոսումը և բոլորովին մաքրում է վարակւած հիւսւածքները տրիպպերի վարակիչ միկրոբներից։

Իւրաքանչիւր սուր կամ քրոնիկական տրիպպերով կամ նրա բարդութիւններով հիւանդ մարդ, լինի տղամարդ թէ կին, պէտք է դիմի «Բլենոզոլ»-ին, որպէս միակ միջոցի, որը գոնորրէն կատարելապէս բուժում է, և այլևս էլ չի կրկնւի։

Գերազանցի կլինիքական ստուգումը ցոյց է տւել, որ «Բլենոզոլը» ամեն տեսակի բարդութիւնների առաջն է առնում, որոնք առաջ են գալիս գոնորրէի պատճառով։

«Բլենոզոլ»-ի արմատական ազդեցութիւնը վկայւած է փորձերով բազմաթիւ կլինիկաներում և հիւանդանոցներում։

Պարոն Կոլեգովը հաղորդում է. «Ձեր պրեպարատ Բլենոզոլը գործածելուց յետոյ, վերջապէս ես ազատւեցի այս ծանր հիւանդութիւնից, որի համար ընդունէք իմ ջերմագին չնորհակալութիւնները։ Կը յանձնարարեմ իմ բոլոր ծանօթներին, որովհետև միայն Բլենոզոլը տւեց ինձ ցանկալի հետևանքները։ Մինչ փորձած բոլոր պրեպարատները սաստիկ ազդեցին օրգանիզմիս վրայ, բայց չբժշկեցին։

Ձերդ անձնէր Ն. Ն. Կոլեգով, Պեր. վակ, Սիր-Դարին. չրջ.

Պրոֆ. Մորնի «Բլենոզոլը» վաճառւում է Թիֆլիսում բացառապէս «Դործնական Բժշկականութեան Լաբորատորիայի» Թիֆլիսի բաժանմունքում, Ա/ա. Զ. Ա. Կաճկաճեանի և Ա. Ս. Աւսեդբէգովի «Սոլոտատ» դեղավաճառանոցին կից, Սոլոլակսկի փող., տուն Թիֆլիսի Փոխադարձ Վարկի ընկերութեան, հեռախ. 17—62 (Тифлисъ, аптекарскій магазинъ „Солотатъ“, Сололакская ул.).

Բլենոզոլի մի տուփի գինն է 2 ռ. 50 կոպ.։ Ամբողջ կուրսը 3-ից մինչև 5 տուփ։

952 0—1

Երեք արժէքաւոր նը- 1) **Մայր Հայաստան,** տպւած արտասահմանում Union Praga կարներ գոյներով.— ֆիրմ. կողմից, նկարի մեծութ. 38×50 ս. 2) **Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Հայաստանի,** տպւած արտաս. Emil Pinkau C° 65×100 3) Leipzige ֆիրմայի կողմից. մեծ. сантим. **Անդրանիկ, հայ կամաւորների ղեկավար,** տպւած Otto Appin մեծութ. 36×50 սանտ.։ Մայր Հայաստանի և ս. Գր. Լուսաւորչի նկարները ուղարկւում են արկղի մէջ։ Պահանջներով և բացթիւ դիմել՝ Тифлисъ, I. Г. Мборксидв, противъ Государств. Банка.

Ծանօթ.—Բոլոր նկարների մեծութիւնը ցուցադրւած է առանց լուսանցքների։

5 Ռուբ. — Գառ-կր — Ռուբ.

392 3—2

digitised by A.R.A.R.@